

KASZA PÉTER

Wolfgang Lazius latin nyelvű beszámolója az 1556. évi dél-dunántúli hadjáratról

Szöveghagyomány és források

Kulcsár Péter emlékének

Bevezetés (Praefatio)

A Miskolci Egyetem, ahol Kulcsár Péter élete végén tanított, 2015 januárjában emlékkonferenciát rendezett a kiváló tudós, sokak mestere és példaképe halálának második évfordulóján. Megtiszteltetésként ért, hogy az egykori opponensem és első szövegkiadásom szigorú lektorára emlékező tanácskozáson részt vehettem. Az idő tájt még épp a Brodarics-monográfia befejezésén dolgoztam, így kézenfekvő volt, hogy egy ebből választott kisebb részletet adjak elő, így tisztelegve a *Historia verissima* kritikai kiadását jegyző Kulcsár emlékének. Mire sor került volna az előadás megjelentetésére, a monográfia¹ kikerült a nyomdából, mivel pedig egy másodközlés nem lett volna méltó a helyzethez, úgy döntöttem, egy másik, Kulcsár sokszínű tevékenységéhez szintén kapcsolható tanulmánnyal rovom le a tartozást.

Wolfgang Lazius azon szövegről van szó, mely az 1556-os dél-dunántúli hadjárat eseményeiről számolt be. Egyik érdekessége, hogy mindmáig ez a szerző nagy történeti művének egyetlen, nyomtatásban megjelent részlete, melyet 2007-ben ugyancsak Kulcsár Péter fordított magyarra.² A szöveggel behatóbban eddig nem foglalkozott a magyar tudományosság, holott keletkezéstörténetének felfejtése révén bepillantást nyerhetünk Habsburg I. Ferdinánd császár és magyar király hivatalos udvari történetírójának műhelytitkaiba. Az alábbi lapokon tehát a szerző és műve rövid bemutatása után egyrészt a mű keletkezésének körülményeit és szöveghagyományát vizsgálom, majd a beszámoló lehetséges forrásait, végül kitérek arra, milyen tanulságok vonhatók le Lazius koncepcióját, illetve annak alakulását illetően a több változatban is ránk maradt szöveg egyes verzióinak összevetéséből.

* A szerző a Szegedi Tudományegyetem docense. A szövegközlés elkészültét az NKFIH K-119237 sz., *Buda oppugnata – Wolfgang Lazius elfeledett történeti műve* c. kutatási projektje támogatta.

1 Vö. KASZA Péter, *Egy korszakváltás szemtanúja. Brodarics István élete és működése* (Pécs–Budapest: Kronosz Kiadó–Magyar Történelmi Társulat, 2015).

2 Vö. Wolfgang LAZIUS, „A török ellen 1556-ban Pannóniában, Babócsánál és Szigetnél végrehajtott tettek elbeszélése” in KULCSÁR Péter, *Krónikáink magyarul III/2*, 1–163 (Budapest: Balassi Kiadó, 2007), 49–57.

Wolfgang Lazius (1514–1565) a bécsi humanizmus egyik meghatározó alakja, akinek szerteágazó tevékenysége egyaránt fontos könyv-, érem-, kartográfia- vagy művészet-történeti, de – miként a friss kutatások feltárták³ – még a Szent Korona legkorábbi hiteles, részletes és színes ábrázolása históriája szempontjából is. Lazius fiatalon humanista képzésben részesült a bécsi egyetemen, majd apjához hasonlóan orvosi pályára lépett, és mint orvos is jelentős karriert futott be: praktizált, többször volt az egyetem dékánja, sőt rektora, I. Ferdinánd pedig magánorvosának (*Leibarzt*) választotta. Az élete végéig gyakorolt orvosi praxis mellett azonban komoly történetírói tevékenységet is folytatott. Ez a párosítás egyáltalán nem volt szokatlan a korban. Gondoljunk a mohácsi vereséget elsőként megörökítő Johannes Cuspinianusra, vagy éppen Zsámboky Jánosra, aki udvari történetíróként Lazius örökébe is lépett. Lazius számtalan művet írt és adott ki latin és német nyelven többek közt a római és görög történelemről, a népvándorlásról, de az ő nevéhez fűződik az 1546-ban megjelent első bécsi várostörténet is.⁴ Sajátos módon azonban éppen az élete fő művének szánt monumentális Ausztria-történet, a *Rerum Austriacarum Decades* néhány részlet kivételével kéziratban maradt.⁵ A jelenleg ismert formájában hat *decasra* osztott mű a római kortól kezdve tárgyalta Rhetia és Noricum, azaz a későbbi osztrák területek történetét. Magyar szempontból ez nem volna különösebben izgalmas vállalkozás, főleg, ha azt is tekintetbe vesszük, hogy az első négy *decas*, mely a római kezdetektől I. Miksa császár haláláig (1519) mutatta be az osztrák történelmet, alapvetően korábbi krónikákra alapozott kompiláció, mely csak elvétve tartalmaz új adatokat.⁶

3 Vö. BUZÁSI Enikő és PÁLFFY Géza, „A magyar korona eddigi ismert legkorábbi autentikus ábrázolásának keletkezéséről: A Szent Korona a Habsburg Ehrenspegelben”, *Művészettörténeti Értesítő* 62 (2014): 217–264; BUZÁSI Enikő és PÁLFFY Géza, *Augsburg – Wien – München – Innsbruck. Die frühesten Darstellungen der Stephanskronen und die Entstehung der Exemplare des Ehrenspegels des Hauses Österreich. Gelehrten- und Künstlerbeziehungen in Mitteleuropa in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts* (Budapest: Institut für Geschichte des Forschungszentrums für Humanwissenschaften der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, 2015).

4 *Rerum Viennensium commentarii IV* (Basiliae: ex officina Oporini, 1546). Lazius életéről a korábbi lexikoncikkek, ill. szórványos tanulmányok adatai alapján újabban jó összefoglalást ad Petra Svatek, felsorolva a humanista terjedelmes életművének legfontosabb darabjait is. Petra SVATEK, „Wolfgang Lazius. Leben und Werke eines Wiener Gelehrten des 16. Jahrhunderts”, *Wiener Geschichtsblätter* 61 (2006): 1–22.

5 A *Decades*ről eddig egyetlen összegző igényű munka született: Michael MAYR, *Wolfgang Lazius als Geschichtsschreiber Österreichs: ein Beitrag zur Historiographie des 16. Jahrhunderts. Mit Nachträgen zur Biographie* (Innsbruck: Wagner'sche Universitätsbuchhandlung, 1894). Mayr eredményeire építve 1922-ben a Bécsi Egyetemen egy kéziratoss disszertáció is született a témában: Josef LEIRER, *Der Humanist und Geschichtsschreiber Wolfgang Lazius: Lazius' Stellung im geistigen Leben seiner Zeit. Dissertation* (Handschrift, 120 S, Wien: 1922). A magyar kutatók közül Waczulik Margit hangsúlyozta fontosságát. WACZULIK MARGIT, *A török korszak kezdetének nyugati történetirodalma a 16. században* (Budapest: Rákóczi Lapkiadó Vállalat, 1937), 56–60.

6 Ebből a középkori anyagból maga Lazius dolgozott át és adott ki németül bizonyos részleteket, de a mű legértékesebb, kortörténeti részének tekinthető V. *decas* a dunántúli hadjáratot tárgyaló részlet kivételével teljességgel kéziratban maradt.

Helyesebb azonban, ha úgy fogalmazzuk, hogy a vállalkozás célja nem egyszerűen az osztrák területek, sokkal inkább a Lazius idején regnáló uralkodóház, vagyis az osztrák Habsburgok uralma alá eső terület(ek) történetének bemutatása volt. A teljes egészében I. Ferdinánd uralkodásának szentelt V. decas tehát nemcsak azért számít a mű legértékesebb részének, mert olyan kortörténet, melynek egyes eseményeiről Lazius ki-mondottan szemtanúként számol be,⁷ hanem főleg azért, mert ezt a szerző teljes egészében az 1526-tól (legalább részben) Habsburg-fennhatóság alatt álló Magyar Királyság Mohács utáni évtizedeinek szenteli. Ebben az időszakban pedig a magyar és az osztrák történelem éppen Lazius kenyéradója, Habsburg Ferdinánd együttes regnálásának köszönhetően közössé vált, azaz a *Res Austriacae* nem választható el a *Res Hungaricae*-től – miként ezt a történeti kutatások jó ideje hangsúlyozzák.⁸

Nem tudjuk pontosan, Lazius mikor kezdett neki a *Decades* írásának. A bécsi várostörténet megjelentetésére 1544-ben nyert uralkodói privilégium már utal rá, hogy az osztrák humanista készíti a hol *commentarius*nak, hol *decades*nak emlegetett nagy történeti összegzést.⁹ Annyi bizonyos, hogy a szövegen több mint húsz évig, lényegében halála pillanatáig dolgozott.

A műnek több kéziratos változata ismert, ezeket az Österreichische Nationalbibliothek őrzi. Az V. decas szempontjából a legteljesebb változatot a cod. 7688 jelzetű kódex tartalmazza,¹⁰ mely egy hosszú, két könyvre osztott történeti bevezetővel indít, majd 1540-től kezdi részletesen tárgyalni a magyarországi eseményeket. A harmadik könyv mutatja be az 1540–1542 között Budáért folyó harcokat. Mivel Lazius az 1541 nyári Habsburg-ostromban katonarvosként személyesen is részt vett, ez a könyv a decas legnagyobb forrásértékű része. A negyedik–hatodik könyv az 1543–1546 közti hadi eseményeket tárgyalja. A hetedik az ifjabb Niklas Graf zu Salm und Neuburg 1549. évi (Tinódi Sebestyén által is megénekelt) magyarországi hadakozásait, a nyolcadik pedig Gianbattista Castaldo 1551-es erdélyi hadjáratát mutatja be Fráter György haláláig. A kilencedik könyv témáját az 1552–1556 közti évek legfontosabb magyarországi harcai adják, az utolsó, tizedik könyv pedig Szigetvár 1556. évi ostromának és sikeres megvédésének rövid krónikája.¹¹

Bár az V. decas teljes egészében kortörténet, s számos részlet tekintetében kiemelkedően informatív forrás, mégsem került el a 16. századi magyar vagy udvari történetírást általánosan jellemző sors: kéziratban maradt. Sőt, nemcsak szerzője életében nem jelent meg, ahogyan Lazius hivatali elődjének, Caspar Ursinus Veliusnak *De bello Pannonicója*

7 Vö. KASZA Péter, „Buda oppugnata 1541 – Egy korszakváltó esemény új megközelítésben”, *Tanulmányok Budapest Múltjából* 42 (2017): 9–28.

8 Vö. PÁLFFY Géza, *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*, História könyvtár: Monográfiák 27 (Budapest: História–MTA Történettudományi Intézet, 2010).

9 Vö. MAYR, Wolfgang *Lazius...*, 3.

10 Egy korábbi és rövidebb változatot tartalmaz a cod. 7937, ill. ennek első szerkesztését a cod. 7967.

11 Ez a könyv alapvetően Zsámboky 1558-ban kiadott beszámolóján alapszik. A X. könyv szövege értelmező tanulmányokkal újabban megjelent latinul, illetve magyar és angol fordításban is. Vö. *Egy elfeledett ostrom emlékezete: Szigetvár 1556*, vál. KASZA Péter, bevezető tanulmányok: B. SZABÓ János és KASZA Péter, szerk. FODOR Pál (Budapest: MTA BTK, 2016).

sem, de míg az utóbbi szöveget Kollár Ádám Ferenc bécsi udvari könyvtáros legalább 1762-ben kiadta,¹² Lazius műve mind a mai napig csak kéziratban olvasható.

Ez alól egyetlen aprócska töredék képez kivételt. Az osztrák humanista feldolgozta az 1556. évi dél-dunántúli harcok történetét, s ez a szöveg 1574-ben, kilenc évvel szerzőjének halála után Simon Schardius monumentális történeti kompendiumában, a *Historicum opus* második kötetében nyomtatásban is megjelent.¹³ A *Rei contra Turcas gestae anno M. D. LVI. brevis descriptio, cum adiecta chorographia* (a továbbiakban a rövidség kedvéért nevezzük *Brevis descriptiónak*) címéhez méltóan rövid, de lényegre törő beszámoló a vonatkozó év magyarországi harcairól. Az előzmények, helyesebben inkább a hadi helyzet frappáns összefoglalása után a hangsúly a Szigetvár birtoklásáért, illetve felmentéséért folyó küzdelem bemutatásán van, de érinti a szöveg az észak-magyarországi eseményeket éppúgy, mint Adam Gall győri főkapitány Székesfehérvár és Esztergom megsarcolására vezetett portyáit. Végül részletesen tárgyalja Tiroli Ferdinánd főherceg (1529–1595), I. Ferdinánd fia 1556 őszén a Dél-Dunántúlra vezetett hadjáratát.

Hosszú ideig ez volt az egyetlen Lazius-részlet, mely magyarul is elérhető volt Kulcsár fentebb említett fordításában. Bár a fordításhoz megadott cím¹⁴ alapján úgy tűnik, Kulcsár nem Schardius, hanem Nicolaus Reusner pár évtizeddel későbbi kiadásából dolgozott, de tisztában volt vele, hogy az első kiadás Simon Schardius nevéhez köthető, ahogy *Inventarium*ának tanúsága szerint azzal is, hogy Schardius nyomán a szöveg hamar népszerűvé vált, és egyre-másra beválogatták különböző török elleni harcokkal vagy Magyarországgal kapcsolatos gyűjteményekbe. Elsőként Jacques de Bongars jelentette meg újra az 1600-ban Frankfurtban kiadott *Rerum Hungaricarum scriptores varii* lapjain.¹⁵ Bongars a *repetita a Schardio* megjegyzéssel rögvést jelezte, hogy szövege Schardius kiadásán alapszik, miként erre ment vissza az említett Reusner 1603. évi, illetve Johann Georg Schwandtner 1768. évi utánközlése is.¹⁶ Mindkét szöveg szorosan követi a Schardius-kiadást, bár Reusneré valami okból csonka: hiányzik belőle a Schardius-kiadás utolsó 23 sora és a szöveget záró Claudianus-versrészlet.¹⁷ Vagyis Reusner a hadjárat krónikáját közli, a Tiroli Ferdinándról írt panegyricus-jellegű záró részt nem. Schwandtner esetében pedig, aki az eseményektől már bő kétszáz év távolságban válogatja be ismét a maga gyűjteményébe a szöveget, annyit érdemes meg-

12 *De Bello Pannonico Libri Decem Ex codicibus manu exaratis Caesareis nunc primum in lucem prolati [...]* illustrati, studio et opera Adami Francisci KOLLARII (Vindobonae: Typis Joannis Thomæ Trattner, 1762). 2013 óta Szebelédi Zsolt jóvoltából magyarul is olvasható: Caspar Ursinus VELIUS, *Tíz könyv a magyar háborúról* (Máriabesnyő: Attraktor Kiadó, 2013).

13 Simon SCHARDIUS, *Historicum opus*. Vol. 2. (Basiliae, 1574), 1810–1816.

14 *Rerum contra Turcas in Pannonia ad Baboczam et Sigethum gestarum narratio*. Ilyen címen csak Reusner közli a szöveget.

15 Jacques de BONGARS, *Rerum Hungaricarum scriptores varii, historici, geographici: Ex veteribus plerique, sed iam fugientibus editionibus reuocati, quidam nunc primum ed. etc.* Cura Jac. BONGARSII (Francofurti: Apud heredes Andreae Wecheli, 1600), 438–443.

16 Nicolaus REUSNER, *Rerum memorabilium in Pannonia sub Turcarum imperatoribus gestarum* (Francofurti: impensis Claudii Marnii et heredum Ioannis Aubrii, 1603), 119–127; ill. Johann Georg SCHWANDTNER, *Scriptores rerum Hungaricarum II* (Vindobonae: Ioannes Thomas nob. de Trattner, 1768), 290–299.

17 Kulcsárnál ez megvan, úgyhogy ha a Reusner-kiadás latin címét közli is, aligha csak ez alapján fordított.

jegyezni, hogy bár azt állítja, ő is Schardius alapján dolgozott, de a *Scriptores rerum Hungaricarum* II. kötetébe beválogatott szövegei sorrendjükben is pontosan egybeesnek Bongars már említett *Rerum Hungaricarum scriptores*ének szövegeivel.

A fenti listával elsősorban azt kívántam jelezni, hogy az 1556. évi dél-dunántúli eseményekről írt Lazius-beszámoló jóval saját korán túl is népszerű maradt. Épp ezért lehet meglepő, hogy a maga idejében, úgy tűnik, nem nyomtatták ki, holott az 1556. nyári-őszi hadjárat kimondottan nagy visszhangot váltott ki a korabeli nyilvánosságban. Nem csoda, hiszen a Mohács óta eltelt négy évtized kudarcai után 1556-ban értek el először jelentős sikert Habsburg-hadak a magyarországi hadszíntéren.

Szigetvár sikeres védelme és Tiroli Ferdinánd hadjárata a korabeli irodalomban

Az 1556-os esztendő az Erdély 1551. évi pártváltása által kiváltott várháborúk fél évtizedére tett végre pontot, s a mérleg Habsburg-szempontról cseppet sem volt kedvező. Mint ismeretes, az 1549. évi nyírbátori egyezmény értelmében a keleti országrész tényleges ura, Fráter György kormányzó 1551-ben beengedte Erdélybe Ferdinánd király Castaldo vezette hadait. Izabella királyné Kolozsvárot átadta a Szent Koronát a Habsburg király megbízottainak, majd fiával együtt elhagyta az országot. A jól kezdődő országgyesítési kísérlet azonban azonnali török ellenlépéseket váltott ki, melynek nyomán Lippa már 1551-ben török kézre került, s még abban az évben Temesvárt is megostromolták egyszer az oszmán csapatok. György barát meggyilkolása (1551. december) nem segített az erdélyi Habsburg-adminisztráció gondjain, s bár 1552-ben Egert a védők hősiessége révén sikerült megvédeni, ez alig felejtette a máshol sorozatban elszenvedett kudarccokat. 1552-ben elesett Temesvár, Szolnok, Veszprém és Várpalota, a palásti csatában Ali budai pasa csapatai teljesen szétverték az Erasmus Teufel és Sforza Pallavicini vezette mezei hadat. Sőt ugyanő északon Drégely, Szécsény, Hollókő, Buják, Ság és Gyarmat várait is a szultán birodalmához csatolta, miközben ekkor a Dráva–Száva köze nagy része is oszmán fennhatóság alá került. 1554-ben török kézre került Fülel is, a korábbi hódoltság terület így majdnem a duplájára nőtt. Erdélyt ugyan még nem veszítette el ekkor a Habsburg-kormányzat, de ottani állásai egyre tarthatatlanabbak voltak. Hiába indult követség Sztambulba, hogy békét kérjen a szultántól, ennek ára egyértelműen Erdély átengedése lett volna az 1540-ben elhunyt Szapolyai I. János király fiának, János Zsigmondnak.

1556-ra világhosszá vált, hogy Erdély menthetetlen és megtarthatatlan. Az erdélyi rendek egyhangúlag visszahívták lengyelországi száműzetésükből János Zsigmondot és Izabellát, Ferdinánd vajdáit pedig bebörtönözték. Nem termelt sok babér a Felső-Magyarországon operáló seregnek sem. Bebek Ferenc oszmán segédcsapatokkal kiegészített hada csúfos vereséget mért Marcellus Dietrich egységeire, megpecsételve ezzel az egykori Szapolyai-országrész feletti stabil Habsburg uralmat. A Dél-Dunántúlon sem festett rózsásabban a helyzet: Babócsa és Kaposvár már 1555-ben elesett, Tojgun pasa pedig a fontos fővár, Szigetvár ostromával is megpróbálkozott. Úgy tűnt, a királyi fegyverekre mindenütt kudarc vár. Erdély végleges elvesztésének évében, 1556-ban azonban legalább a Dél-Dunántúlon fordult a kocka.

A keleti országrészben elért sikereket kikerekítendő, Ali pasa határ menti bégek csapataival kiegészült serege 1556 júniusában újra ostrom alá vette Szigetvárat, amelyet Horváth Márk várkapitány elszántan védett.¹⁸ Az ostrom hetekig elhúzódott, ez pedig lehetőséget biztosított a Kanizsa mellett gyülekező felmentő hadaknak, hogy Babócsa megtámadásával elterelő hadműveletbe fogva igyekezzenek elvonni Sziget alól a török ostromlókat. A terv bevált, és bár Babócsát nem sikerült visszafoglalni, sőt a Rinya partján vívott ütközet is legfeljebb döntetlennel, de mindenképp a keresztény hadak visszavonulásával végződött, ám a stratégiai cél teljesült. Ali kénytelen volt megszakítani Sziget vívását, így a védők lélegzethez jutottak, az újrakezdett ostrom befejezéséhez pedig a budai pasának már nem maradt elég ereje, így Szigetvár megmenekült. Négy évvel 1552 után újra egy Eger megvédéséhez fogható diadal kerülhetett a krónikák lapjaira.

A hadászati idény azonban még nem ért véget. Szeptemberben egy Tiroli Ferdinánd vezette nemzetközi erőkből, osztrákokból, csehkből, morvákból, magyarokból és horvátokból álló sereg érkezett a térségbe, s több kisebb végvár elfoglalásával, illetve részben lerombolásával biztosította a Szigetvárra vezető utánpótlási útvonalakat, hozzájárulva ezzel ahhoz, hogy Sziget és a Dél-Dunántúl nagy része még tíz évig magyar kézen maradjon.¹⁹ Bár a Habsburg-csapatok óriási ellátási nehézségekkel küzdöttek, az oszmán hadak pedig Pécs térségében gyülekeztek, Tiroli Ferdinánd nemcsak Szigetvár biztosítását oldotta meg, de október végén seregét is épségben hazavezette. Mezei had sikeres akciót Mohács óta nem hajtott végre az ország területén, és 1526 óta, harminc éve arra sem volt példa, hogy királyi család sarja személyesen jelenjen meg a küzdőtéren.²⁰ A máshol elszenvedett kudarcok még látványosabbá tették a dunántúli sikert, és mivel annak záróakkordja egy Habsburg főherceg személyéhez kötődött, érthető, ha ez a két körülmény kiemelt publicitást biztosított az eseményeknek.²¹

Mivel más helyütt már részletesen írtam a Szigetvár védelméről, illetve a hadjárat egyéb eseményeiről beszámoló szövegekről,²² itt csak röviden utalnék a legfontosabb szövegekre. Horváth Márk szigeti várkapitány egyszerű latinsággal, adatszerűen megírt beszámolója már 1557 márciusában megjelent Wittenbergben,²³

18 Az ostromról részletesebben: SUGÁR István, *Szigetvár és viadala* (Budapest: Zrínyi Katonai Kiadó, 1976), 80–102 és 106–109; BENDE Lajos, „Szigetvár 1556. évi ostroma” in *Szigetvári emlékkönyv: Szigetvár 1566. évi ostromának 400. évfordulójára*, szerk. RUZSÁS Lajos (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1966), 61–104.

19 A hadjáratról bővebben: SUGÁR, *Szigetvár és viadala...*, 102–105 és 110–112; B. SZABÓ János, „Kinek példa – kinek tanulság: Szigetvár első oszmán-török ostroma és az 1555–1556. évi dél-dunántúli hadjáratok” in *Egy elfeledett ostrom emlékezete...*, 25–45.

20 Ennek jelentőségét már a Habsburgokkal szemben meglehetősen kritikus Forgách Ferenc is kiemelte: „Nem vitás, hogy ezt az ijedelmet [ti. a törökökét – KP] Isten után a király neve idézte elő, hiszen a mohácsi vész óta nem volt királyunk, aki a sereg élére állott, nem volt herceg, aki szembeszállt volna ez ellenséggel.” FORGÁCH Ferenc, „Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsége alatt” in *Humanista történetírók*, szerk. KULCSÁR Péter, 567–1039 (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977), 690–691.

21 Ennek ellenére, ahogy arra Pálffy Géza is felhívta a figyelmet, az 1556. évi hadjárat története nincs feldolgozva a szakirodalomban. PÁLFFY, *A Magyar Királyság...*, 70–71.

22 Vö. KASZA Péter, „Egy elfeledett ostrom emlékezete. Szigetvár 1556” in *Egy elfeledett ostrom emlékezete...*, 9–25.

23 *Historia obsidionis et oppugnationis arcis Zigeth in Ungaria* (Wittenbergae: haeredes Petri Seitzii, 1557). Magyar fordítása: *Egy elfeledett ostrom emlékezete...*, 49–57.

ám ekkor már nem volt egyedül a könyvpiacra. Egy rövid, négylapos, anonim újságlap mellett (*Neue Zeitung aus Hungern, Bericht über das Treffen von Bobocsa*),²⁴ Wolfgang Schmeltzl *Der Christlich und Gewaltig Zug in das Hungerland* című műve (Bécs, 1556) tájékoztatta a német nyelvű közvéleményt a magyarországi hadszíntér aktuális híreiről.²⁵ Szintén 1557-ben Baselben, Johannes Oporinus nyomdájában látott napvilágot Johannes Heroldt, a török felett diadalt arató Ferdinánd királyra írott panegyricusa, illetve ugyanebben a nyomtatványban egy, a szigetvári eseményeknek szentelt dialógus.²⁶ De akadt magyar nyelvű munka is, mégpedig a Szigetvártól nem messze fekvő Alsólindva protestáns lelkésze, Tőke Ferenc jóvoltából, aki Tinódi mór-dorában írt egy roppant adatgazdag, nyilvánvalóan szemtanúk beszámolóját alapul vevő tudósító éneket még 1556 decemberében.²⁷ A siker még két évvel később is hálás téma volt: ekkor jelentette meg Zsámboky János a maga opusát Szigetvár védelméről a Horváth Márk-jelentés kissé rudimentális szövegét öltöztetve humanista köntösbe.²⁸ A szövegek és megemlékezések ilyen áradatában nem is az a meglepő, hogy a bécsi udvari történetíró, Lazius is írt egy verziót, inkább az, hogy az ő szövege csak közel húsz évvel az események után jelent meg első ízben Schardius 1574. évi említett kiadványában. Pontosabban a kutatás túlnyomó része ez ideig így tudta.

Az első kiadás nyomában

Hogy az 1556. évi eseményekről már Schardius előtt is született humanista igényű beszámoló, arra az első halvány utalást Zsámbokynál találhatjuk. Az *Obsidio Zigethiensis* ugyan kizárólag a Sziget alatt történetekkel foglalkozik, de Zsámboky egy helyütt úgy fogalmaz, hogy a török „*a másutt elbeszélendő babócsai ostrom miatt...*” vonult el a vár alól. Tudomásom szerint ilyen szöveget végül nem írt, de az csak merész találgatás, hogy talán azért nem, mert tudta, hogy létezik ilyen.

Az már nyomósabb érv lehet egy, már 1558 előtt megjelent első kiadás keresésére, hogy Schardius, aki a szöveget 1574-ben bizonyosan megjelentette, alapvetően utánközlő volt. A *Historicum opus* monumentális, sok ezer oldalnyi szövegének elenyésző része csak az, amit ő maga írt, a munka sokkal inkább egyfajta szövegyűjtemény, amely a 16. századi európai háborúkról megjelent legfontosabb latin nyelvű szövegeket szedte csokorba. Arra tudtommal nincs példa a műben, hogy egy szöveg más szerzőtől elsőként itt jelent volna meg, magyar tárgyú szövegei pedig kivétel nélkül korábbi nyomtatványokra mennek vissza.

24 Vö. App. H. 343.

25 Vö. App. H. 342.

26 Johannes HEROLDT, *Princeps Iuventutis sive panegyricus Ferdinando: Adiecius eiusdem authoris Turcici Belli MDLVI anno gesti historiolum Dialogo descriptam* (Basiliae: Oporinus, 1557).

27 TŐKE Ferenc, *Historia obsidionis insulae Anthemi*. Újabbán lásd: *Egy elfeledett ostrom emlékezete...*, 77–99.

28 Johannes SAMBUCUS, *Obsidio Zigethiensis brevissima et uti regi, quod actum sit quotidie, notabatur, vera expositio* (Viennae Austriae: Raphael Hofhalter, 1558). Zsámboky szövegének magyar fordítása: *Egy elfeledett ostrom emlékezete...*, 57–67.

Gyanúkat csak fokozhatja a Lazius-mű címe. A Schardius-féle kiadás szerint ez így hangzik: *Rei contra Turcas gestae anno M. D. LVI. brevis descriptio cum adiecta chorographia*. Vagyis (némileg szabad fordításban): *Az 1556. évi törökellenes hadjárat rövid leírása, térképpel*. A cím tehát kétséget kizáróan egy nem túl hosszú művet ígér, melyhez térkép is tartozik. Csakhogy Schardius kiadásában ilyet nem találunk. A szöveget 1603-ban harminc évben belül harmadízben közlő Reusnert ez az ellentmondás már annyira zavarta, hogy inkább megváltoztatta a mű címét, mely nála a *Rerum contra Turcas in Pannonia ad Baboczam et Sigethum anno MDLVI gestarum narratio* címen szerepel. Kicsit pontosította tehát a helyszínt, és kihagyta az utalást a szöveghez tartozó térképre, melyet nyilván nem ismert.²⁹ A Schardius szövegét szintén átvevő Bongars, majd a 18. században Schwandtner nem foglalkoztak a problémával, s megtartották a *cum adiecta chorographia* kifejezést, mely térkép hiányában valóban enigmatikusnak hat. Akárhogy is, a cím alapján Lazius olyan szöveggel rukkolt elő, mely narráción kívül vizuális élményt is kínálva térképmellékletet is tartalmazott. Maga a térkép jól ismert, létezik számos utánpótlása, színes verziója, sőt 1557-ben német feliratokkal is megjelent. Csakhogy az általunk ismert térképek minden esetben önállóan jelentek meg a dél-dunántúli hadszíntér ábrázolásával, szöveget nem tartalmaztak, csak a térkép közepén egy négyzet alakú *cartouche*-ba írt rövid ajánlást, mely Ulrich Fuggernek szól. Ez ráadásul nem is pusztán ajánlás, vagyis *dedicatio*. Lazius ugyanis a rövid kis szöveget *Praefatió*nak titulálja, fokozva ezzel a hatást, hogy a térkép, közepén az ajánlással nem önállóan értelmezendő, hanem valamikor úgymond bevezetőként szolgált valamihez. Van tehát szövegünk több kiadásban térkép nélkül, és van térképünk szintén több kiadásban szöveg nélkül. Amit keresünk, nyilvánvalóan egy olyan nyomtatvány, mely a kettőt együtt tartalmazza, s ha Zsámboky esetleg tudott róla az *Obsidio* íráskor, ez esetben még 1558 előtt meg kellett jelennie.

Végiglapozva a megfelelő, magyar vagy Magyarországon közkeletű bibliográfiákat, ilyenek nem találjuk nyomát. Nem említi az Apponyi-féle *Hungarica*, ahogyan nem tud róla Kulcsár *Inventariuma* sem, végül nincs nyoma ilyen kiadásnak sem a VD16, sem Göllner *Turcicájának* lapjain. Ha volt is ilyen kiadás, úgy tűnik, elveszett, de legalábbis az irodalmi bibliográfiák lapjairól kiszorult.

Számomra gyanúm első igazolását Michael Mayr kis Lazius-monográfiájának egy lábjegyzete jelentette. Mayr a 19. század végén írt habilitációs dolgozatában elsőként és máig lényegében egyedülként foglalkozott a *Decades* szerkezetével, és emelte ki forrásérték szempontjából a kortörténeti jellegű V. decast, mely éppen az 1556. évi magyarországi eseményekkel zárul. Ennek kapcsán, mintegy melleleg, lábjegyzetben utalt arra, hogy az innsbrucki Schloss Ambras gyűjteményében, a régi „kacatok” közt talált egy szemlátomást elfeledett nyomtatványt az alábbi címmel: *Rei contra Turcas gestae anno 1556 brevis descriptio cum adiuncta chorographia*, amely nemcsak a máshonnan is ismert

29 Megjegyzendő, hogy hasonló eljárásra tudunk példát Zsámbokynál. Amikor az 1568. évi Bonfini-kiadásban először közli az addig kéziratban marad Brodarics-féle *Historiát*, szembesül azzal, hogy Brodarics az országleíró rész végén úgy nyilatkozik: „ezért fekvését az itt következő térképen kívánjuk az olvasó szemé elé tárni, hogy könnyebben áttekinthető legyen”. Zsámboky az általa bírt kéziratban már nem látta nyomát térképnek, ezért érthetően kihagyja a számára és így majdani olvasói számára is értelmetlenné vált utalást.

szöveget tartalmazta, de egy térképet is.³⁰ Mayr a kiadvány leltári számát és a megjelenés dátumát egyaránt megadta. Ez alapján, az ambrasi kastélymúzeum kurátoraival folytatott gyors levélváltás után máris a kezemben volt a nyomtatvány digitális másolata, melyen jól látszott, hogy Mayr ugyan kicsit félreolvasta a címet, az ugyanis nem *cum adiuncta chorographiá*t, hanem a már ismert *cum adiecta chorographia* kifejezést tartalmazza, de a megjelenés helyét és idejét helyesen olvasta le a nyomtatvány aljáról: *Basiliae, ex officina Joannis Oporini, anno salutis MDLVII Mense Martio*. Vagyis a szöveg Bázisban jelent meg, a benne foglalt tartalomhoz képest igen korán, 1557 márciusában. Már Mayr is megállapította, hogy a nyomtatvány szövege alapvetően megegyezik a Schardius- vagy a Schwandtner-féle kiadás szövegével, de érdekes módon nem vonta le azt az evidens következtetést, hogy amit Innsbruckban talált, az nem általában egy nyomtatvány volt, hanem a Lazius-mű *editio princeps* 1557-ből, mely a szövegazonosságok alapján előbb az 1574. évi Schardius-, majd abból átvéve minden más kiadás alapját képezte.

Legyünk azonban igazságosak: ha az irodalmárok nem is, de a kartográfusok³¹ számon tartották ezt a feledésbe merült nyomtatványt. A magyar szakirodalomban egyetlenként Szathmáry Tibor *Descriptio Hungariae* című műve utalt rá, hogy a térképhez

30 „Interessant ist ein bisher anscheinend unbekannter Druck des Lazius [...] in Form einer Zeitung mit einer kleiner Karte des Kriegsschauplatzes in der Mitte.” MAYR, *Wolfgang Lazius...*, 58.

31 Lazius eddigi eleve több figyelmet kapott kartográfiai, mint történeti munkássága révén, és ez fokozottan igaz az osztrák térképtörténészekre, ahol a magyar kutatóktól eltérően evidenciaként kezelik, hogy az 1556-os hadjárat térképéhez szöveg is tartozott, ami azzal együtt 1557-ben megjelent. Elsőként Eugen Oberhummer és Franz Wieser állapították meg, hogy a Mayr által talált nyomtatvány lényegében a mű első kiadását jelenti. Vö. Eugen OBERHUMMER und Franz R. von WIESER, *Wolfgang Lazius: Karten der österreichischen Lande und des Königreichs Ungarn aus dem Jahre 1545–1563* (Innsbruck: Verlag der Wagner'schen Universitäts-Buchhandlung, 1906, 49–53. Újabban Petra Svatek foglalkozott részletesen Lazius kartográfiai tevékenységével. Svatek 2005-ben irt disszertációjának – *Wolfgang Lazius als Kartograph. Eine Analyse seiner Karten in Bezug auf die Werke anderer Kartenmacher des 16. und 17. Jahrhunderts* (Wien: 2005) – idevágó eredményeit több tanulmányban is közzölte. Vö. Petra SVATEK, „Die Geschichtskarten des Wolfgang Lazius: Die Anfänge der thematischen Kartographie in Österreich”, *Cartographica Helvetica* 37 (2008), 35–43; Petra SVATEK, „Wolfgang Lazius und seine kartographischen Werke: Kartenanfertigung – künstlerische Kartenelemente – wissenschaftlicher Stellenwert der Karten im internationalen Vergleich”, *Mensch – Wissenschaft – Magie. Mitteilungen Österreichische Gesellschaft für Wissenschaftsgeschichte* 25 (2008), 1–39; Petra SVATEK, „Rei contra Turcas gestae anno MDLVI brevis descriptio» Eine Geschichtskarte des Wolfgang Lazius aus dem Jahre 1557”, in *Festschrift für Univ.-Prof. Dr.-Ing. Kurt Brunner anlässlich des Ausscheidens aus dem aktiven Dienst*, Hrsg. Dieter BEINEKE, Otto HEUNECKE, Thomas HORST und Uwe G. F. KLEIM, Schriftenreihe des Instituts für Geodäsie der Universität der Bundeswehr München, 87 (2012), 237–248. Végül meg kell említeni a 2017-ben Innsbruckban rendezett, Tiroli Ferdinándnak szentelt kiállítást, ahol az eredeti nyomtatványt is kiállították. Vö. *Ferdinand II. 450 Jahre Tiroler Landesfürst – Jubiläumsausstellung: eine Ausstellung des Kunsthistorischen Museums Wien in Kooperation mit der Tschechischen Nationalgalerie und dem Institut für Kunstgeschichte der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik: 15. Juni bis 8. Oktober 2017* (Innsbruck–Wien: Haymon, 2017), 158–159, illetve ennek prágai párját, melynek katalógusában szintén szerepel a bázeli nyomtatvány. Vö. *Arcivévoda Ferdinand II. Habsburský: Renesanční vladář a mecenáš mezi Prahou a Innsbruckem*, eds. Blanka KOBÍKOVÁ, Jaroslava HAUSENBLASOVÁ, Sylvie DOBALOVÁ (Praha: 2017), 115. Köszönöm Gödölle Mátýásnak és Pálffy Gézáknak, hogy a katalógusok adatára felhívták a figyelmet. A kartográfiai munkák ugyanakkor csak érintőlegesen foglalkoztak a térképhez tartozó szöveggel és végképp nem törődtek annak szövegahagyományával és az esetleges változatokkal. Lásd még: PLIHÁL Katalin, „Egy »ismeretlen« Wolfgang Lazius térkép”, *Geodézia és Kartográfia* 41 (1989), 200–203.

szöveg is tartozott, s ez együtt első ízben Bázelen jelent meg 1557-ben.³² Szathmáry szerint a ma Innsbruckban őrzött példány immár unikális, az egyetlen,³³ ami Lazius *Brevis descriptio*jának első kiadásából fennmaradt.

Lazius tehát nem egyszerűen írt egy beszámolót az 1556. évi dél-dunántúli eseményekről, de azt szinte az elsők között, már 1557 márciusában publikálta egy időben a Wittenbergben megjelent Horváth Márk-jelentéssel, vagy Johannes Heroldt már említett dialógusával. Mindenki mást felülmúlt azonban azzal, hogy szövegét Ulrich Fugger anyagi támogatásával a hadszínteret bemutató térképpel is kiegészítette. Az pedig, hogy az alig néhány példányban fennmaradt kiadvány egyik darabja épp Ambrasban található, aligha véletlen, hiszen az ambrasi kastély nevezetes gyűjteményét az a Tiroli Ferdinánd alapította, aki az 1556. évi hadjárat vezére, Lazius szövegének pedig vitathatatlanul a főhőse volt. Így számára Lazius rövid, térképes beszámolója az 1556. évi eseményekről különleges jelentőséggel bírt.

Filológiai háttér: a Brevis descriptio létrejöttének fázisai

Hogy a filológia milyen hasznos *ancilla historiae* lehet, arra kiváló példa Lazius szövege. Ha ugyanis alaposan megvizsgáljuk a *Brevis descriptio* forrásait, a filológiai eredményeken túl sokkal konkrétabb, historiográfiai jellegű megállapításokat is tehetünk a bécsi udvari történetíró munkamódszerét és művének jellegét illetően. A tanulmány második felében erre teszünk kísérletet. Kezdjük a filológiai háttér felrajzolásával.

Ami a *Brevis descriptio*t illeti, annak a fent elmondottak fényében 1557 márciusában jelent meg az első kiadása. Mivel Lazius ekkor még életben volt, ez nem pusztán *editio princeps*nek, hanem *editio originalis*nak, szerzői változatnak is tekintendő. Ennek megléte a filológus szempontjából azért kedvező, mert a Schardiustól kezdődő összes többi kiadás immár csak hatástörténeti szempontból fontos, filológiailag, mivel kivétel nélkül Lazius 1565-ben bekövetkezett halála után jelentek meg, irrelevánsak.³⁴ Szintén

32 SZATHMÁRY Tibor, *Descriptio Hungariae: Magyarország és Erdély nyomtatott térképei 1477–1600* (Fusignano: Grafiche Morandi, 1987), 119–121.

33 Ebben Szathmárynak nincs igaza, bár a térképet és szöveget együtt tartalmazó kiadás valóban rendkívül ritka. Az Ambrasban őrzött példány mellett található egy-egy darab Rostockban (UB Rb-4220), illetve a Yale Egyetem könyvtárában (Yale, 43 1556A), a párizsi *Bibliothèque National*ban pedig kettő (BN M-6190, M-6192), illetve Szathmáry maga is említ egy, a Bázeli Egyetemi Könyvtárban található példányt, bár tudtommal ott csak a térkép van meg, szöveg nélkül. Az itt közölt adatokért Farkas Gábor Farkasnak tartozom köszönettel.

34 Alapos összevetés után világos, hogy Schardius és nyomában a későbbi kiadók szorosan ragaszkodtak a bázeli kiadás szövegéhez. Az egyetlen, már említett kivétel Reusner, aki a *Quanta verotól* kezdődő szövegrészt, vagyis a Tiroli Ferdinánd magasztalását tartalmazó, panegyricus jellegű sorokat ismeretlen okból mellőzte a maga kiadásából. A Schardius-kiadás hat helyen tér el a bázeli első kiadástól, de mind nyomdahiba jellegű. Néhány példa: Schardiusnál *magnum terrorem* helyett *magnum terrorem*; *gregariique militis* helyett *gregariique militis*; *ad sequentis aestatis belli opportunitatem* helyett *ad sequentes aestatis belli opportunitatem* áll, illetve a záró versben *Immunis qui clade fuit* helyett *Immunis qui alade fuit*. Ez esetben az *alade* ráadásul értelmetlen, az *al* és *cl* betűkapcsolat viszont könnyen félreolvasható.

filológiai alaptétel azonban az is, hogy az *editio princeps* nem biztos, hogy a szerző végleges szándékát tükrözi, az első kiadást ugyanis felülírja az *ultima manus* elve. Vagyis, ha a szerző tovább dolgozik a művön, változtat rajta, akkor értelemszerűen az utolsó szerzői változatot kell hitelesnek vagy legalábbis végső szerzői példánynak tekinteni. Ebből a szempontból alapvető fontosságú a Lazius-kéziratok bevonása a vizsgálatba. Ennek részletező elemzése³⁵ bőven meghaladná jelen tanulmány kereteit, így az alábbiakban csak röviden foglalom össze a legfontosabb adatokat.

Mint a bevezetőben már említettem, Lazius *Decades*-ének jelenleg három szerkesztése ismert. A három Bécsben található kódex (cod 7967, cod 7937 és cod 7688) egyike sem autográf, valamennyi korabeli másolat, a szerző kezétől származó javításokkal. Közülük a legteljesebb szöveget a cod 7688 tartalmazza, mely két könyvnyi bevezetés után az 1540–1556 közti évek magyar történelmét tárgyalja. A cod 7937 ehhez képest sokkal rövidebb, csupán egy könyvnyi *praefatiót* hoz és az 1540–1546 közé eső időszak elbeszélését. A szöveg végén található bejegyzés szerint ez a változat 1548-ra elkészült, így értelemszerűen nem tartalmazhatott 1556-ra vonatkozó szöveget. A cod 7967 alapvetően a cod 7937 szövegeit hozza, de két helyen bővebb annál. Részint tartalmaz egy hosszú, de tárgyunk szempontjából most irreleváns országleírást, melyet a másik két kódex nem, illetve a 152r–155v oldalakon egy *Gesta aestate anni 1556 in Hungaria autore Wolfgango Lazio* című szöveget, mely, bár címe nem teljesen egyezik a bázeli kiadás címével, a dunántúli hadjáratról szól és szövege alapvetően a bázeli szöveggel azonos. A 7967-es kódexre és a benne levő Lazius-kézíratra a továbbiakban W1-ként utalok.³⁶ Megjegyzendő, hogy Waczulik Margit épp ennek a szövegnek az okán volt azon a véleményen, hogy a cod 7967 Lazius utolsó szerkesztése, de mindenképp későbbi, mint a cod 7937 szövegei.³⁷ Ezzel az a gond, hogy a cod 7967 kódexet utólag fűzték egybe szálas, kéziratos lapokból, így az, hogy ebbe bekerült egy 1556-ról szóló szöveg is, legfeljebb annyit bizonyít, hogy a lapokat 1556 után *kötötték* egybe, de semmit nem mond a többi benne található szöveg *keletkezési* vagy *lejegyzési, másolási* idejéről. Ez a szövegváltozat ráadásul csonka. Az elég közkeletű Schardius-kiadás szövegét alapul véve annak utolsó 13 sora hiányzik belőle a szöveget záró Claudianus-versrészlettel együtt. Biztos, hogy a hiány nem koncepcionális, csupán másolási hiba. Bár helyesebb, ha inkább papírhiányról beszélünk. A szöveg ugyanis az utolsó, még olvasható mondatoknál már befordul a jobb oldali margóra, mintha a másolónak nem lett volna több üres lap a keze ügyében, és remélte volna, hogy az utolsó sorokat sikerül a margóra beszorítania. Nos, nem sikerült, de ez egyben azt is igazolja, hogy ezt a változatot eredetileg lapokra írták, melyeket utólag kötöttek abba a kódexbe, ahol most találhatóak. A csonka szöveg ugyanis *verso* oldalon van, a most a kódexben utána következő *recto* viszont teljesen üres. Vagyis a másoló nyilván oda folytatta volna az átírást, ha eleve a kódexbe másol. Ez a csonkulás két tanulsággal szolgál. Egyrészt bizonyosan nem ez a kézirat szolgált a bázeli kiadás alapjául, hiszen az teljes. Másrészt

35 A kéziratokról bővebben: KASZA Péter, „Lazius-kéziratok: Alapvetés egy kritikai kiadás elé”, *Magyar Könyvszemle* 134 (2018): 148–169.

36 W2-nek a cod 7937-et nevezem, de mivel ebben nincs 1556-ra vonatkozó szöveg, a továbbiakban nem kerül szóba.

37 WACZULIK, *A török korszak kezdetének...*, 56–60.

valóban semmit nem tesz hozzá a kódexben levő többi *Decades*-rész keletkezési idejének meghatározásához, ergo pusztán egy 1556-ról szóló szöveg ittléte miatt nem tekinthetjük a cod 7967-et 1556 utáni, legkésőbbi szerkesztésnek, ahogy Waczulik Margit gondolta.

Végül meg kell említenünk a cod 7688-at, melyben szintén megtalálható a *Brevis descriptio* egy változata, de már nem önállóan. A teljes V. decast tartalmazó kódexben az 1552–1556 közti évek eseményeit tárgyaló IX. könyvbe illesztette Lazius, immár egy nagyobb egész részeként a *Descriptio* szövegét.³⁸ A IX. könyvet ráadásul ugyanaz a kéz kétszer is lemásolta, és mindkét másolat bekerült a kódexbe. Az egyik a 191r-től a 202v-ig tart, a második a 309*v-n kezdődik és a 320r-n ér véget. Mindkettő ugyanattól az egy kéztől származó másolat. Tisztázott szövegek, javítások, húzások elvéve találhatóak csak bennük, s a két variáns alig-alig mutat eltéréseket, lényegében azonos értékű szövegekről van szó. Mivel a kódexbe került lapokat utólag fűzték össze és számozták meg, semmiféle támpontunk nincs a szövegek másolásának idejéről, s arról sem, hogy melyik készült korábban. Így pusztán a kódexben elfoglalt helyük alapján nevezem a 191r–202v közötti szöveget W3a-nak, a 309*v–320r oldalakon levőt pedig W3b-nek. Bár Michael Mayr úgy gondolta, hogy W3b a korábbi változat és annak ellenőrzött, tisztázott verziója a W3a, ergo az a jobb szöveg,³⁹ a magam részéről ebben egyáltalán nem vagyok ilyen bizonyos. Kétségtelen, hogy a margóra írt, utólagos betoldási javaslat a W3b-ben kettő van, míg a W3a-ban csak egy, és az is csak egy szóra vonatkozik. Ez valóban azt sugallná, hogy a W3b sikerületlenebb másolat, aminek hibáit, margón jelzett kihagyásait azután a W3a másolásakor korrigálták. Talán így van. A W3b-ben található margóbejegyzések, a néhány, sorok fölé írt beszúrás azt kétségkívül bizonyítja, hogy ez is csak egy másolat, ugyanakkor ellenőrzött másolat. A kihagyásokra utaló betoldások száma azonban olyan csekély, hogy ezek nem utólagos, szerkesztésbeli változásokra utalnak, inkább csak az emberi hibahatáron belül maradó, másolásból fakadó tévesztések.

Ugyanakkor a W3a szövege, ha szavak szintjén nézzük, több hibás, az adott kontextusban vagy tartalmilag helytelenebb vagy grammatikailag nem koherens szóalakot tartalmaz, ezért véleményem szerint a betoldások ellenére összességében W3b a jobb szövegváltozat.⁴⁰

Mindez tehát azt jelenti, hogy a *Brevis descriptio* szövegforrásait vizsgálva négy változatot említhetünk. Létezik az 1557-es bázeli *editio princeps* (kiadási helye alapján nevezzük B-nek), a Bécsben őrzött kéziratos hagyatékban pedig egy önálló szöveggént hagyományozott változat a cod 7967 lapjain (W1), további két másolat pedig egy nagyobb egész részeként a cod 7688 kötetében (W3a és W3b).

Ha sztemmában gondolkodunk, akkor a sor végén bizonyosan W3a és W3b áll, melyek már nem önállóan, hanem a nagy műbe illesztve tartalmazzák a *Brevis descriptio* szövegét. A W1 és a B sorrendje sem nagyon lehet kérdéses. Incipiteket és excipiteket tekintve (leszámítva, hogy W1 a végén csonka) a két szöveg ugyanaz. Számos kisebb

38 Vö. KASZA Péter, „Wolfgang Lazius beszámolója az 1552–1556 közötti évek magyarországi eseményeiről”, *Lymbus* (2017): 89–117.

39 Vö. MAYR, *Wolfgang Lazius...*, 59.

40 A *Lymbus* szöveggözlésnél emiatt döntöttem úgy, hogy W3b szövegét veszem alapul. Az ottani kiadásban W3a-t még a CP (copia prima), W3b-t CS (copia secunda) elnevezéssel jelöltem.

változtatás akad ugyanakkor, alapvetően lexikai szinten, stiláris vagy grammatikai okból: szórend, igealak, más szinonima használata. Nézzünk néhány példát a teljesség igénye nélkül:

W1	B	Eltérés jellege, vélhető oka
Quod ubi Regi allatum est	Quod ubi Regi in clyto allatum est	az in clyto jelző miatt B „udvariasabb” szöveg
qui in Transylvania res novas molitus erat	qui in Transylvania res novas moliebatur	a moliebatur grammatikailag megfelelőbb igealak
Hungarorum Posonii congregationes absolvisset	Hungarorum Posonii conventum absolvisset	a conventum lexikailag pontosabb szó a magyar országgyűlésekre
ut hostem ab oppugnatione Segethi removeret	ut hostem ab obsidione Segethi removeret	majdnem azonos értékű szinonimák
machinaeque omnes incolumes ex via recipiuntur	machinaeque omnes incolumnes ex via recipiuntur	Itt W1 változata helyesebb, de ez tipikus nyomdahiba
quorum nomina posteris celandi non reor	quorum nomina posteris celandi non reor	Itt is W1 változata jobb, de ez is nyomdahiba-gyánús hely

Alapos összevetés után azt találjuk, hogy W1 és B között összesen 188 helyen van eltérés. Ezek teljes körű felsorolása bőven szétfeszítené jelen tanulmány kereteit, de talán a fentebbi példákból is látszik, hogy a változtatások vagy szinte indifferensek (mint az *oppugnatione–obsidio* csere esetében), vagy B javára szólnak, míg W1 kizárólag az itt citált két esetben (!) hoz csak jobb alakot, ami a 186 helyes vagy indokolható korrekcióval szemben elenyésző. Ennek alapján W1 egyfajta utolsó előtti fogalmazványnak tekinthető, mely tartalmában már nem változik, de Lazius még csiszolt rajta, mielőtt a végleges verzió, melynek kézírata nem maradt fenn, Bázelen nyomdába került. Ennek alapján W1-t valamikor 1557 márciusa előtt vetették papírra.

Ezelekről a kézíratos verziókról részben Mayr könyve, részben az ÖNB-kéziratait feldolgozó Joseph Chmel monográfiájából is lehetett tudni.⁴¹ Arra azonban egy amerikai orvostörténész, Nancy G. Siraisi hívta fel a figyelmet 2007-ben megjelent könyvében,⁴² hogy a bécsi egyetem orvoskarának középkor óta vezetett hivatalos értesítőjében, az *Acta facultatis medicae Universitatis Vindobonensis*ben az 1556. évben, azaz akkor, amikor Lazius épp hatodszor töltötte be az orvostudományi dékán posztját, található egy bejegyzés:

41 Vö. Joseph CHMEL, *Die Handschriften der k. k. Hofbibliothek in Wien I* (Wien: Carl Gerold, 1840), 659–689.

42 Vö. Nancy G. SIRAI, *History, Medicine, and the Traditions of Renaissance Learning* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 2007), 207–208.

zés *Res memoria dignae gestae hac ipsa mutatione* címmel, mely lényegében egy rövid beszámoló az 1556. év eseményeiről. Nevezzük ezt az *Actá*ban megőrzött szövegforrást A-nak. A 189r-n kezdődő és a 191r-n véget érő szöveg⁴³ kimondottan rövid, négy és fél oldal, de első pillantásra is látszik, hogy egyfajta első verziója a később hosszabban kidolgozott és nyomtatásban is megjelent *Brevis descripti*ónak. Nézzük az incipiteket:⁴⁴

A	B
Expeditio in Hungariam adversus Thurcas suscepta hanc causam habuit, eumque sortita est finem. Cum inducias quinquennio elapsas Tirannus Ferdinando Regi renunciasset, confestim munitissimum castrum haud procul Quinqueecclesiis situm, Sigeth nomine, quod solum in medio hostilis agri in fide Regis virtute praefecti manserat, obsidione cingere coepit sub exitu fere Martii mensis.	Quum inducias quinquennio elapsas Turcarum tyrannus Ferdinando regi renunciasset, ut qui iam pridem patefacere sibi viam omnem in Austriam, Styriam atque Carniolam cogitasset, extemplo munitissimum castrum, haud procul Quinqueecclesiis situm, Sigeth nomine, quod solum in medio hostilis agri in fide Regis virtute praefecti manserat, obsidione cingere coepit primo Aprili, anno, quo haec scribimus, a reparata Salute 1556.

Kicsit lentebb:⁴⁵

A	B
Et ne mora praesentibus obsesset, collecta ex censu pecunia et ex proprio fisco, quidquid erat concessa, militem duobus in locis scribere coepit dato negotio Nicolao a Bolvila Alsatae, impigro homini, ut per Sueviam ac ad lacum Acronium legionem peditum, quam regimentum vocant, tum in verba adactam celerrimis itineribus Viennam deduceret. In Austria interim aliam Theodericum Marcellum scribere iussit.	Et ne mora praesentibus obsesset, collecta ex censu pecunia, et quod in proprio fisco supererat insuper elargitus, militem duobus in locis scribere pergit: dato negotio Nicolao a Bolvila Alsatae impigro homini, ut per Sueviam ac lacum Acronium legionem peditum, quam regimentum vocant, in verba adactam magnis itineribus Viennam deduceret. In Austria interim aliam Theodericum Marcellum scribere iussit

A két szöveg közti azonosság, kisebb fogalmazásbeli különbségeket leszámítva, szembeötlő. Az *Actá*ban található szöveg (A) szerkezetét tekintve is több ponton azonosságokat mutat a bázeli kiadással, de jóval rövidebb annál. Még beszámol Tiroli Ferdinánd ősz hajójárataról, de a visszavonulást fontolgató tanácskozás leírásánál félbeszakad. Így sem a sereg hazautjáról nem számol már be, sem pedig a főherceg dicséretét zengő utolsó bekezdést nem tartalmazza. Ez azonban érthető, ha a dátumokra nézünk. Az *Acta* ugyanis egyfajta évkönyvként funkcionált, melybe szoros kronológiai rendben, többnyire dátummal ellátva írtak bejegyzéseket. A Lazius-féle *Res memoria dignae*

43 Kézirata is megvan, de nyomtatásban is elérhető. Vö. *Acta facultatis medicae universitatis Vindobonensis, Bd. III. (1490–1558)*, Hg. Karl SCHRAUF (Wien: Verlag des medicinischen Doctoren collegiums, 1904), 281–286. Hivatkozásaim erre a kiadványra vonatkoznak.

44 A) Uo., 281–282.

45 Uo., 282.

gestae sajnos datálatlan, de az előtte levő bejegyzés dátuma szeptember 18., az utána állóé pedig október 13. Ennek megfelelően a négy oldalnyi beszámoló e két dátum között került az *Acta* lapjaira, ennél fogva nem is tudósíthatott a főherceg október végi visszaútjáról, hiszen még a hadi események közepette született.

Kétségek kívül azonban egy olyan verzióról van szó, mely megelőz minden eddigi ismertetett szövegforrást, így a sztemmát úgy módosíthatjuk, hogy annak elején a kézirat A áll, ebből jelentős átdolgozással jön létre a W1 kézirat, amely kisebb csiszolások után a nyomtatott (térképes) B jelű bázeli kiadás alapja lesz, majd ez épül be W3a és W3b kéziratokba.

Az, hogy egy szövegről több variáns, másolat létezik, egészen mindennapi dolog a filológiában. De az, hogy egy szöveg kialakulásáról lényegében eléggé jól datálható „fázisfotókkal” rendelkezünk, elég ritka a 16. század közepén. Itt pedig ez a helyzet. A filológiai aprómunka alapján ugyanis az állapítható meg, hogy Lazius már 1556. október 13. előtt készen volt egy első verzióval (A), amely másolatban az egyetemi *Actá*ban maradt fenn. Ezt átdolgozta és bővítette 1556. október 13. és 1557 márciusa között (kéziratos W1), majd kicsit csiszolva nyomdába adta 1557 márciusában (nyomtatott, térképes B).⁴⁶ Később pedig ezt a külön készült, abszolút aktuális témáról írt művét beledolgozta nagy történeti áttekintésébe, amelyről két, minden bizonnyal 1558 utáni másolatunk is van (W3a és W3b). Ez páratlan lehetőséget kínál számunkra arra, hogy megvizsgáljuk, mit, miért és hogyan változtatott Lazius a művön az első lépésektől a végső kidolgozásig, s így közelebb kerülünk történetírói módszeréhez és koncepciójához. De mielőtt erre rátérnénk, vizsgáljuk meg, milyen forrásai lehettek egy olyan történeti műnek, melyet Lazius, bár a hadjáratban nem volt jelen, mégis szinte azzal egy időben írt.

Lazius forrásai

Könyvtörténeti és filológiai megállapításokon túl mind történeti, mind irodalomtörténeti szempontból egyaránt fontos a lehetőségekhez képest feltérképezni azt a forrásbázist, ahonnan Lazius ismeretei származ(hat)tak. Történeti szempontból ez a mű forrásértékének megállapítása miatt fontos, irodalomtörténeti szempontból pedig segít elhelyezni a szöveget az 1556. évi események kapcsán született, fentebb már említett művek között.

Vizsgálódásaink szempontjából kiemelt jelentősége van az A-kéziratnak. Ennek léte ugyanis datálásánál fogva azt bizonyítja, hogy Lazius nagyon korán, már 1556 őszén, minden bizonnyal már a szigetvári ostrom végét (július 31.) követően, de még bizonyosan Tiroli Ferdinánd főherceg hadjáratának lezárulta (október vége) előtt kezdett hozzá egy első változat, afféle alapvázlat kidolgozásához. Az A-kézirat szövege még

⁴⁶ Érdemes megemlíteni, hogy a bázeli kiadás még ugyanabban az évben német szöveggel is megjelent. A német nyelvű változat nem klasszikus értelemben vett fordítás, inkább rövidített összefoglalása a latin szövegnek, és csak fele olyan hosszú. Ennek egy fennmaradt példányáról tudok, amit az ÖNB-ben volt módom tanulmányozni. *Warhafft beschreibung deß ruhmreichen von Gott verlihenen siegs wider den erbfeind der Christenhait*. ÖNB, Kartensammlung, a. B. 9. B. 28.

tartalmazza a főherceg hadjáratának legfontosabb eseményeit, a sereg felvonulását, a kis Korotna várának visszafoglalását, a cseh Karel Žerotin Szigetvár megerősítésére vezetett akcióját, majd ott szakad félbe, ahol a főhercegi stáb elkezdí fontolgatni a visszavonulást a kedvezőtlenre forduló időjárásra, illetve a közelben ólálkodó török csapatokra való tekintettel. A visszavonulás rendjéről és a csapatok Bécs közelébe érkezéséről a szöveg már nem tudósít, ennek okát fentebb már tisztáztuk.

Úgy tűnik tehát, hogy Laziusnak valóságos „forró drótja” volt a hadszíntérhez, hiszen szinte az eseményekkel egyidőben jutott információkhoz. Mivel nincs adatunk arra, hogy személyesen is részt vett volna a hadjáratban, ez csak úgy magyarázható, ha feltételezzük, hogy a bécsi udvarban tartózkodó történetíró hozzáfért a főhercegi táborból szép számmal küldött írásbeli beszámolókhöz, levelekhez (vagy legalábbis azok egy részéhez) és/vagy beszélt a hadszíntérről Bécsbe visszatért tisztekkel, katonákkal, futárokkal. Arra a *Decades* más helyén is utal, hogy bizonyos események kapcsán élt a szóbeli beszámolók kínálta lehetőségekkel. A *Decades Praefatiójának* II. könyvében, az 1537. évi eszéki hadjáratról írva megjegyzi, hogy értesüléseit részint az akkor fogságba esett, majd kiváltott és Bécsbe visszatérő katonáktól szerezte, akik közül többet név szerint is megnevez.⁴⁷ Szentanúk kikérdezése tehát nem volt tőle idegen. Írásos beszámolókat jóformán napi szinten küldtek Bécsbe a hadszíntérről: a főherceg leveleinek jelentős része ma is olvasható a HHStA magyar vonatkozású legfőbb fondjában.⁴⁸ Az udvari történetíró pozíciójában levő Laziusnak nem okozhatott nehézséget ilyen jellegű értesülések beszerzése. Mivel azonban saját levelezése sajnálatos módon nem maradt fenn (vagy lappang), ennél biztosabbat ez ügyben felelősséggel jelenleg nem lehet állítani. Az viszont bizonyos, hogy bármilyen értesülései voltak is eredetileg, miközben megjelenésre készítette elő a szöveget, részint átdolgozta, részint további információkkal egészítette ki. Az első kiadás 1557 márciusában megjelent. Ahogy láttuk, a W1 kézirat ezzel már tartalmában, felépítésében teljesen azonos, a kettő között csak stiláris változtatások fedezhetők fel a bázeli kiadás javára, vagyis Lazius 1557 elejére már birtokában volt azon kiegészítő információknak, melyeket beépített a *Descriptio* szövegébe. Ezen azonban nem csodálkozhatunk, hiszen ekkora a hadi események teljességgel véget értek, s híreik is eljutottak a Hofburgba.

A módosításra, kiegészítésre remek példa Korotna elfoglalásának históriája. A kis véghely megrohamozásának, gyors és sikeres bevételének története már az A-kéziratban is szerepelt, majd lényegében szó szerint bekerült a nyomtatott verzióba is, azonban némi kiegészítéssel– ezt most magyar fordításaikban közöljük.⁴⁹

47 Cum narrationem, cum ab antecessore meo Velio Ursino, qui altero mox anno amissus erat, neglecta sit, intexere ad fidem rerum voluimus, ut ea secundum capita ab Aurspergero, Welczero, Wilhelmo Veltzero, Sterfio et Lapizio Cosenstonioque atque Christophero Heppelio Franco, qui capti ea clade posteaquam redempti in Austriam incolumes redierunt, excepimus. Vö. ÖNB cod 7688. fol. 116v.

48 Az ÖStA HHStA UA fasc. 76–77-ben olvashatók Tiroli Ferdinánd apjának küldött német nyelvű jelentései.

49 A) Archidux Bolavilum cum sua legione et equites provinciarum cataphractos ad preoccupandum castrum Carothnam, trium miliariorum spatio separatum a Babocza, praemittit. Qui in omnem eventum ac fortunam intenti, ingentibus animis adgressi castrum, prima oppugnatione expugnant, interfectis iis, qui ibi praesidium agitaverant Thurcis Hungarisque, quos plerique quingentis haud

A-verzió	B verziója
a főherceg saját csapatával előküldte Bolavilust [ti: Bollweilert] a tartományok vértess lovasságával együtt, hogy foglalják el Korotna várát, amely három mérföldre feküdt Babócsától. Azok, mivel minden eseményre és fordulatra számítottak, olyan vitézül támadták meg a várat, hogy azt egyetlen rohammal bevették, majd megölték azokat a törököket és magyarokat, akik ott őrség gyanánt tartózkodtak, akikről a többség úgy hitte, hogy számuk nem kevesebb, mint 500 volt. Így hát a mieink visszafoglalták Korotnát. (Majoros Máté fordítása)	Bolavilert a csapatával meg az ausztriai vértess lovasokat néhány más fölfegyverzett lovas seregszárnyal előküldött, hogy előzetesen foglalják el Karotnát, amely három mérföldnyi távolságra fekszik Babócsától. Ezek minden eseményre és fordulatra fölkészülve nagy lelkesedéssel odanyomultak, és az első összecsapással azonnal kiostromolták. Roppant hévvel kegyetlenkedtek a törökök és a magyarok ellen, akik ott az őrséget tartották, mint sokan vélekednek, számuk 600 volt, úgyhogy mindenkit lemészárolva foglyul alig kettőt ejtettek. Az innen visszatérő Bolwileret a fényes tett híre kísérte, mivel a természettől erődített, derék őrséggel és ágyúkkal védett helyet úgyszólván vér nélkül, alig húszat veszítve, a legcsekélyebb fáradság nélkül egy pillanat alatt megszerezte. <i>Azt beszélik, hogy a katonák itt a törökök felhasított gyomrában aranyat találtak, amelyet azok, a reményt feladva, hirtelenében lenyeltek, hogy ne kerüljön a keresztényekhez.</i> Így Karotnát a mieink visszavették.

Vagyis a későbbi szöveg 500 helyett már 600 főre teszi Korotna védőinek számát, illetve utóbb megadja, hogy az ostrom 20 keresztény katona életébe került, viszont a védők közül két ember kivételével, akik fogságba estek, mindenkit lemészároltak. Az igazán izgalmas új elem azonban az a rémtörténet, miszerint a keresztény katonák aranyat találtak a törökök gyomrában, amit azok előzőleg lenyeltek. Erről az A-ban még nem esett szó. A W1 már tartalmazza, vagyis, ha a borzalmas eset nem merő kitaláció vagy korabeli topikus elem,⁵⁰ 1557 márciusa előtt elérhetővé vált forrásból kell származnia.

pauciores exstitisse autumant. Ita Carothna a nostris recipitur. Vö. SCHRAUF, *Acta facultatis...*, 285. B) Bolawilerum altero ab adventu suo die cum legione sua et equites Austriae cataphractos cum aliquot alis expeditioris equitatus, ad praeeoccupandum munimentum Karothnam, trium milliariorum spacio separatum a Babocza, praemittit. Qui in omnem eventum ac fortunam intenti, ingentibus id animis adgressi primo statim insultu expugnant, tantoque ardore saevitum tum fuit in illos, qui ibi praesidium agitaverant Turcas, Hungarosque (ut multi coniciunt DC numero), ut iugulatis omnibus vix duo in captivitatem rapti fuerint. Hic rursus Bolvuilerus egregii facinoris famam consecutus est, quum paene sine sanguine, XX modo desideratis, absque etiam operibus ullis locum natura munitum, praesidioque probe et machinis firmatum momento temporis cepisset. *Ferunt a militibus aurum in ventribus Turcarum dissectis tum repertum fuisse, quod illi desperatis rebus, ne Christianis cederet, re subita devoraverant.* Ita Karothna a nostris recipitur. A fordítás, ha külön nem jelzem, minden esetben Kulcsár Péter munkája.

50 Levéltári adatot eddig nem találtam a történet hitelességére. Tiroli Ferdinánd 1556. szeptember 15-én kelt hadijelentésében (ÖStA, HHStA, UA, fasc 76. Konv C fol 3r–v) számolt be apjának, I. Ferdinándnak Korotna elfoglalásának körülményeiről, illetve megvan az ostromot vezető egyik főtiszt, Sforza

A rémes esetet több szöveg is említi, de ezek más és más okból fontosak Lazius forrásának meghatározásához. Mindenképpen utalnunk kell Johannes Heroldt már említett *Dialogus*ára, mely szintén azt írja, hogy a katonák kincset kerestek a lekaszabolt ellenség gyomrában.⁵¹ Ez fontos nyom, jól mutatja, hogy a történet népszerűvé vált, Heroldt ugyanakkor nem lehetett Lazius forrása, mivel mindkét mű 1557 márciusában jelent meg egyaránt Bázelen, Oporinusnál. Heroldt viszont, aki Oporinus nyomdájában dolgozott, ismerhette Lazius nyomdába adott szövegét, s felhasználhatta annak adatait.

Arra ugyanakkor, hogy nem pusztá szerzői fogásról van szó, amivel véresebbé és izgalmasabbá lehet tenni egy csataleírást, kiváló kontrollforrás Petrus Raymundus Amadonus beszámolója. Amadonus Laziushoz hasonlóan orvos volt, az olmtüzi püspök szolgálatában állt, és mint a püspöknek írott dedikációjából kiderül, kalandvágyból csatlakozott Tiroli Ferdinánd hadjáratához, majd onnan visszatérve írt arról egy latin nyelvű beszámolót.⁵² Míg tehát sem Lazius, sem Heroldt nem vettek részt a hadjáratban, Amadonus beszámolója a szemtanú hitelességével bír. És Korotna kapcsán ő is megemlíti a gyomrokban talált aranyakat. Sőt, nála a bizarr eset lényegében az öldöklés kulcsává válik. Azt írja ugyanis, hogy a várba betörő katonák meglehetősen kevés zsákmányra akadtak, ami érthetően kedvüket szegte, ám egyikük egy hasba szúrt török gyomrában aranyakat talált, erre a katonák vérszemet kaptak, és további lenyelt vagyonok után kutatva minden foglyot lemészároltak és felhasogatták a gyomrukat.⁵³ A történetet tehát több, egymástól független forrás is ismeri, így aligha pusztá kitaláció. Ugyanakkor forrásként Amadonus sem jöhet szóba, hiszen beszámolója a 19. század végéig kéziratban maradt, Lazius így aligha ismerhette.

Csak olyan szöveg állhat az információ háttérében, mely szintén említi a korotnai mérszárlást, ugyanakkor 1557. január–február előtt már elérhetővé válhatott Lazius számára is. A vizsgálódás ezzel egyetlen műre szűkíthető, mégpedig Wolfgang Schmeltzl már említett *Der Christlich und Gewaltig Zug in das Hungerland* címmel Bécsben kiadott művére. A német nyelvű verses krónika részletesen tájékoztatja az olvasóit a hadjárat eseményeiről, köztük Korotna bevételének körülményeiről is.

Pallavicini szeptember 18-án kelt, szintén I. Ferdinándnak címzett levele is (ÖStA, HHStA, UA, fasc 77. Konv A fol. 82). A törökök gyomrában talált aranyakat egyik sem említi.

51 HEROLDT, *Princeps Iuventutis...*, 161.

52 A dedikáció egy bizonyos Wilhelm nevű püspöknek szól, aki minden bizonnyal a morva nemesi családból származó Wilhelm Prusinovský von Víckovval (1534–1572) azonos. Mivel Prusinovský csak 1565-től, elődje, Martin Khuen halála után nyerte el az olmtüzi püspökséget, a neki szóló dedikáció alapján Amadonus műve csak majd tíz évvel a hadjárat után készült el.

53 *Ipsi itaque hac tam subita potiti victoria praedas agunt. Inter equos et supellectilia armaque Turcica pro numero caesorum parum auri argentique inveniunt. Nam Turcae suis rebus diffidentes sua aurea argenteaque numismata deglutierant aut haec victoribus invidentes, aut certe sperantes se in servitute inter excrementa sua reperire posse. Quae res ipsis [...] interneconionis causa fuit. Siquidem regii milites sive forte inter resecandum excaesorum cadaveribus adipem, sive ex mulieris rarae venustatis indicio, quae servata fuerat, impulsu, reseratis caesorum visceribus demum quandam vim argenteorum aurorumque nummorum invenerunt. Unde postmodum nulli parcitum est. Vö. Petrus Raymundus AMADONUS, „Historia vera expeditionis anni 1556” *Sitzungsberichte der königlichen Böhmischesn Gesellschaft der Wissenschaften* (1887): 24–38, 29–30.*

Todt Türcken lagen in dem Schloß
Das bluet heraus in graben floß
Kain namens gfangen, halff kain bittn
Der maist tail wurd affgeschnittn
Und fanden gelt in iren magen
Faist Türcken wie die schwein da lagen.⁵⁴

A rohammal bevett várban egymás hegyén-hátán fekszenek a holtak, az árokban folyik a vér, foglyokat nem ejtenek, nem használ a könyörgés, mindenkit lekaszabolnak, és pénzt találnak a holtak gyomrában – tudósít a német költő.

Schmeltzl minden szempontból szóba jöhető forrás. Műve Bécsben, azaz Lazius akkori tartózkodásának helyszínén jelent meg még 1556-ban, és Amadonuséhoz hasonlóan egy szemtanú beszámolóját tartalmazta, hiszen Schmeltzl mint pap szintén részt vett a hadjáratban. A költemény már csak azért is lehetett kiváló nyersanyag Lazius számára, mivel németül íródott, így eleve más közönséget célzott meg, a humanistáknak pedig kedvelt fogása volt, hogy latinra ültessenek át vagy megfelelő stílusban átírjanak egy már eleve latinul megjelent szöveget. Épp Szigetvár kapcsán elég, ha Zsámboky vállalkozására gondolunk, aki 1558-ban jelentette meg saját – Horváth Márk nehézkes stílusú jelentésére, illetve Tőke Ferenc magyar históriás énekére alapozott – humanista szellemű verzióját az ostrom történetéről.

Talán akkor sem vetjük el nagyon a sulykot, ha megkockáztatjuk, hogy Schmeltzl egyike lehetett azoknak, akik a már a táborból hírekkel látták el az udvar egyes főméltóságait, de akár még magát Lazius is. Értékelhető levelezés hiányában a köztük lévő közvetlen kapcsolat nem igazolható ugyan, közvetett bizonyítékok azonban arra mutatnak, hogy a két férfi személyesen is ismerhette egymást. Schmeltzl, mielőtt 1554-ben megkapta volna St. Lorenz am Steinfeld plébániáját, éveken át a bécsi Schottenstift iskolájának tanára volt. Ilyen minőségében számos német nyelvű, moralizáló iskola-dráma, illetve egy népszerű énekeskönyv szerzője, aki jelentős bécsi potentátok támogatását mondhatta a magáénak. Patrónusai közt volt két bécsi polgármester, Stephan Denk és Sebastian Schrantz, továbbá Georg Gienger titkos tanácsos (*Geheimrat*) mellett, Franz Igelshofer városi írnok is (*Stadtschreiber*). Schmeltzl neki dedikálta német nyelvű énekgyűjteményét.⁵⁵ Igelshoferről pedig adatolható, hogy közeli kapcsolatban állt Laziuszal. Mayr szerint már Lazius apósának is dolgozott, de Laziuszal is munkakapcsolatban állt, sőt az sem kizárt, hogy rokonságba is kerültek.⁵⁶ Az mindenesetre bizonyos, hogy Lazius a *Decades*ben emléket állított Igelshofer Buda alatt 1541-ben elesett unokaöcsének.⁵⁷ Talán nem túlzott merészség feltételezni, hogy ha máshogyan nem,

54 Vö. Wolfgang SCHMELTZL, *Der Christlich und Gewaltig Zug in das Hungerland* (Wien: Raphael Hofhalter und Casparn Krafft, 1556), Br.

55 Vö. Manfred KNEDLIK, „Wolfgang Schmeltzl: Schuldramatiker, Chronist und Musiker im Reformationszeitalter”, *Österreich in Geschichte und Literatur mit Geographie* 37 (1993): 92–104, 94.

56 MAYR, *Wolfgang Lazius...*, 73.

57 Erant in cornu castrorum, quod dictum est primo a Thurcis fuisse occupatum, mille circiter Bohemi iaculatores et una cohors Germanorum peditum, ductore *Laurentio Iglshouer*, homine audacissimo et

Igelshofer révén Lazius és Schmeltzl ismerték egymást. Akár így volt, akár nem, akár küldött tudósításokat a táborból Schmeltzl, akár máshonnan származtak Lazius első adatai, az bizonyos, hogy a St. Lorenz-i plébános német költeményét a korotnai eseten túl is alaposan kiaknázta a *Brevis descriptio* írásakor. Ez jól látható mind az egyszerűbb tények, adatok, mind pedig a szerkezet szintjén. Néhány példával szeretném illusztrálni, milyen fontos forrása lehetett Laziusnak a Schmeltzl-költemény.

A plébános-poéta Tiroli Ferdinánd hadjáratának megindoklásával kezdi a költeményt. A kegyes herceg nem tűrhette tovább, hogy a Sziget megvételeben mesterkedő törökök tovább pusztítsák, zaklassák a keresztényeket, ezért elszánta magát, hogy királyi atyjától engedélyt kér, hogy személyesen vezethessen hadat ellenük. Ferdinánd és fia közti párbeszéd végén az uralkodó engedélyezi a hadjáratot, melyre a herceg hírneve miatt valósággal özönlenek a minden rendű és rangú önkéntesek. A sereg augusztus 24-én, Szent Bertalan napján bont táborát a Bécs alatt üdvözlésükre összegyűlt tömeg ujjongása és sűrű könnyhullatása közepette.

Lazius szövege jóval korábról indít. Már az A-verzióban is tárgyalja az 1556. évi hadjáratok többségét: Sziget ostromát csak megemlíti, de szót ejt a Marcellus Dietrich vezette Észak-Magyarországra küldött seregről, illetve a Kanizsa alatt gyülekező, Babócsát ostrom alá fogó felmentő hadról, és csak ezt követően, az alapverzió utolsó harmadában kerít sort Tiroli Ferdinánd hadjáratának bemutatására. A módosítások, bővítések egy része azonban minden további nélkül származhat Schmeltzl költeményéből. Az A-szöveg még elég szűkszavúan nyilatkozott a főherceg útnak indulásáról: csak annyit közölt, hogy a király *sub exitum paene Augusti*, vagyis augusztus vége felé Magyarországra küldte a főherceget. A W1-től kezdve azonban már minden verzióban szerepel a Schmeltzlnél is olvasható pontos indulási dátum: augusztus 24., Szent Bertalan napja. A Bécsben élő Lazius ezt akár személyesen is láthatta, nem kellett hozzá a költeményt nyomtatásban olvasnia, de annyi biztos, hogy az eredeti szöveghez képest a későbbiekben pontosít. Szintén Schmeltzlnél felbukkanó elem, hogy a főherceg nyilvánosan imádkozik indulás előtt, ami rajongó lelkesedést vált ki a tömegeből. Ennek a jelenetnek az A szövegében még nyoma sincs, W1-től már azt olvashatjuk, hogy a főherceg

először nyilvános könyörgést tartott a szent istenséghez, mely minden hadi eseménynél ott szokott állni, elsősorban azok mellett, akik az ő nevéért és dicsőségéért harcolnak, majd Szent Bertalan apostol ünnepnapján sokak könnyezése közepette, akiket részint az együttérzés, részint az öröm töltött el, hogy ekkora fejedelmet látnak, aki az ő védőszen-
jeik és alattvalók üdvéért szánta el magát.

Schmeltzl hosszan és részletesen írja le a sereg vonulásának útvonalát, amit Lazius szövege nem tartalmaz, de a mellékelt térképen az irányt pontozott vonal jelöli. Majd elérünk a Kanizsa alatti táborba. Azt már az A-ban is megírta Lazius, hogy erre szept-

multis praeclare gestis nominatissimo. Qui praecedentis diei vesperi, cum aliis cohortibus duabus ex Austria primum Pesthium advenerat nostris auxilio. Vö. ÖNB cod 7688. fol. 135r.

tember 1-jén került sor, ehhez nem kellett Schmeltzlt nyomtatásban olvasnia. A főherceg fogadtatásának körülményei azonban erősen rímelnek egymásra:

Schmeltzl	Lazius
Den Hauffn fand wir zu Canisa Ehrlich Kriegßleut und außßerlesn Vor Bowosch im Scharmützl gwesn Sich frewt das volck ja überal Man schutz das in dem Lufft erhall Der helle Hauff entgangen gieng Den frossien Fürsten schon emphieng.	primo tamen Septembri sine omni maleficio eorum, per quos transibat agros, comitatum videlicet Soproniesem et Castris ferrei, ad exercitum pervenit, qui ad Canisiam in finibus Styriae hilaris adventum eius iam inde exspectabat, progressusque obviam instructa acie more militari, atque exoneratis cum machinis omnibus, tum sclopetis singulorum publicam eo die laeticiam testabatur

Az üdvlövéseket leadva a herceg elé vonuló kanizsai sereg valószínűleg Schmeltzl nyomán került be a *Brevis descripti*óba. Korotna elfoglalását már idéztük, és láttuk, hogy Schmeltzl is megemlíti a törökök gyomrában talált aranyak esetét.

De szerkezetileg is sok hasonlóság van a két, merőben eltérő műfajú és nyelvű, más-más közönségnek szánt szöveg között. Korotna elfoglalása után egyaránt olvashatunk mindkét szerzőnél a török által elhagyott, felégetett várak soráról. Mindketten említik Ferdinánd főherceg hadjáratának mintegy kísérőjelenségeként Adam Gall győri főkapitány két sikeres portyáját, Esztergom és Székesfehérvár megsarcolását, miként a Szigetből kitörő és Pécsig jutó Horváth Márk (Schmeltzlnél németesen: Marco Herbat alakban) vitézkedését. Teljesen összecseng a hadjárat végének leírása is: a főherceg hidat veret a Dráván és a Murán, majd seregét két részre osztja. Az egyik Bolweiler vezetésével Győr felé tart, a másik a főherceggel Stájerországon keresztül Bécs felé. Végül, miként Laziusnál, úgy Schmeltzlnél is a mű vége Tiroli Ferdinánd dicsőségének magasztalásába torkollik. A módszer más és más, de a panegyricus jelleg mindkét mű zárásában egyformán tetten érhető.

Fejtegetéseim ezen részének lezárásaként óvatosan összegeznék. Semmiképp nem állítható, hogy Lazius a *Brevis descripti*ót kizárólag Schmeltzl hatása alatt írta. A *Descriptio* több az évi előzményről is szót ejt, amelyikről a német nyelvű költemény egyáltalán nem; az A-verzió megléte továbbá arra mutat, hogy Lazius nagyon korán, az eseményekkel szinte egy időben elkezdte papírra vetni a mű első vázlatát, amikor még nemcsak Schmeltzl költeménye nem készült el, de az azt ihlető őszi hadjárat is épp csak elkezdődött, vagyis Laziusnak mindenképpen voltak egyéb forrásai is. Az ugyanakkor szintén világos, hogy több adat szerepel a szemtanúként író Schmeltzlnél, amit Lazius a költemény megjelenése előtt elkészült A-verzióban nem ismert vagy nem említett; illetve számos olyan szerkezeti elem akad, melyek párhuzamosságokra utalnak a két szöveg között, és ezek olyan nagy számúak és annyira pontosak, hogy kizárható, hogy pusztá véletlenről van szó. Érdemes

még arra is utalni, hogy Laziustól nem volt idegen, hogy egy már elkészült művet hasznosítson saját céljaira. Épp az V. decas utolsó, X. könyve esetében, amely egészében Szigetvár 1556. évi ostromát tárgyalja, dokumentálható, hogy Lazius erősen támaszkodott Zsámboky 1558-ban ezen tárgyban megjelent szövegére. A más regiszterben mozgó Schmeltzl-vers esetén ezt még könnyebben megtehetette.

A fentiek alapján annyit mindenképpen bizonyíthatónak és bizonyítottnak látok, hogy az udvari történetíró Lazius a nagy visszhangot kiváltó és propagandisztikus szempontból is jól kiaknázható 1556. évi sikerről beszámoló szövege írásakor, a témában ma elérhető, fennmaradt narratív források közül elsősorban Wolfgang Schmeltzl 1556 decemberében Bécsben megjelent költeményét hasznosította. Újabb források, esetleges levelek, jelentések azonosításához további levéltári kutatások kellene, ez azonban még a jövő feladata.

A történetíró műhelyében

Jelen tanulmányban még egy problémát szeretnék a keretek adta lehetőségekhez képest kibontani, ez pedig annak kérdése, hogy a több változatban fennmaradt mű és a vele való filológiai munka közelebb visz-e bennünket Lazius alkotói módszerének és főleg céljainak megismeréséhez. A most következő, utolsó fejezetben erről lesz szó.

Ha ugyanis összevetjük azt a szöveget, amelyet Lazius valamikor 1556 őszén az orvosi fakultás *Actá*jába mint első fogalmazványt leírt, azzal, amely végül 1557 tavaszán Bázelen megjelent, azt tapasztaljuk, hogy jóval többről van szó, mint egyszerűen adatok pontosításáról (mint pl. a főherceg seregszemléjének napra pontos időpontja, Korotna védőinek létszáma stb.), vagy később ismertté vált és az első verzióból ezért még szükségképpen hiányzó események betoldásáról (a korotnai aranyak története, a főherceg hazaútja). Lazius az A-verziójában még meglevő elemek kihagyásával, illetve más adatok betoldásával – hangsúlyozandó – koncepcionálisan is megváltoztatta a mű jellegét. A történet ráadásul nem is ért véget 1557-tel, hiszen, mint fentebb láttuk, Lazius az 1557-ben nyomdába adott szöveget később beillesztette a *Decades* IX. könyvének végére, és ennek során a koncepció újabb finomhangolására került sor. Nézzük, miről is van szó!

Az *Acta* változata az egész 1556. esztendő bemutatásának szándékával íródott. Lazius az első mondatokban tájékoztatja az olvasót, milyen gondokkal kellett Ferdinánd királynak szembenéznie Magyarországon. Két fontos hadszínteret említ: egyrészt Felső-Magyarországot, ahol a királynak a pártütő és az országgyűlés által törvényen kívül helyezett Bebek testvérekkel gyűlt meg a baja, illetve a Dél-Dunántúlt, ahol a törökök Szigetvár elfoglalására készülnek. Ferdinánd, hogy elejét vegye a bajnak, két sereget is felszerel, az egyiket Bolweiler vezetésével a Dunántúlra küldi, a másikat Marcellus Dietrich és Wolfgang Puecheim parancsnoksága alatt Felső-Magyarországra Bebekék ellen. Az események innentől két szálon futnak: az A-kézirat hol Bolweiler, hol Dietrich seregének útját és tevékenységét követi. A bevezetőben olvasható áttekintésből emlékezhetünk rá, hogy míg Bolweiler és magyar vezértársai, Zrínyi Miklós horvát-szlavón bán és Nádasdy Tamás nádor Babócsa ostrom alá vételével elérik a kívánt stratégiai célt, azaz az ostromlott Szigetvár tehermentesítését, addig Dietrich egységeit Bebek

törbe csalja, és csúfos vereséget mér rájuk. Az A szövege, rövidségéhez képest (alig több, mint négy nyomtatott oldalról van szó), elég részletesen foglalkozik az északi sereg kudarcának okaival, melyet Bebek ravaszsága, helyismerete, és a török segédcsoportok mellett a két Habsburg főtiszt közti széthúzásban, a kooperáció hiányában vél felfedezni. Bármily keserű is a pirula, hogy Erdély elvesztése mellett (ezzel egyébként sem az A, sem a bázeli nyomtatvány nem foglalkozik) még Felső-Magyarországon is kudarcok érik a királyi fegyvereket, egy 1556-ról szóló beszámolóhoz ez a kudarc is hozzátartozik. Ha úgy tetszik, annál inkább kiemelhetné egyrészt Bolweilerék vitézkedését Babócsa alatt, de még inkább Tiroli Ferdinándnak az A végén már olvasható sikereit. Mire azonban a szöveg végleges formát ölt (ezt tartalmilag már a W1 kézírata is jelentheti) és nyomdába kerül, Lazius átdolgozza a szöveget.

Ennek első jelei már a bevezető mondatokban tetten érhetők, ahol a szultán fenyegetése mellett Bebekről is szót ejt Lazius.⁵⁸

A-verzió	W1, illetve bázeli kiadás
Amint a királyt erről értesítették, aki épp akkor jogosan fegyverkezett Bebek , egy hitszegő magyar ellen, akit a magyar országgyűlés is elítélt	Amikor ezt megjelentették a nemes királynak, ő éppen jogos háborút készített elő egy bizonyos makacskodó ellen, akit a magyar országgyűlés is elítélt.

Lényegében teljesen azonos a két szöveg, csak a későbbi változathoz épp Bebek neve marad ki, így a pártütő kilétét ott homály fedi. Ez első pillantásra akár egyfajta *damnatio memoriae*nek is tűnhet, mintha Lazius nem kívánná nyomtatásban is megörökíteni a lázadó főúr nevét, de ennél többről van szó. Marcellus Dietrich seregének útjáról szólva ugyanis Lazius mintha elfeledné, hogy korábban Bebek nevét már egyszer törölte a szövegből, beszámol arról, hogy a Habsburg sereg a pártütő három várát is bevette Felső-Magyarországon, és ezúttal meg is nevezi, kiről van szó.⁵⁹

58 A) Quod ubi Regi allatum est, qui tum adversum Bebecum, perfidum Hungarum in comitiis Hungariae proscriptum, et qui Transylvaniam ad defectionem sollicitaverat, iusta arma parabat. (Majoros Máté fordítása). Vö. SCHRAUF, *Acta facultatis...*, 282. B) Quod ubi Regi inclyto allatum est, qui tum adversus contumacem quendam in comitiis Hungariae proscriptum, et qui in Transylvania res novas moliebatur, iusta arma parabat.

59 A) Dum haec in Pannonia secunda aguntur, Theodericus Marcellus cum sua legione et equitibus Hungaris gravisque armaturae Germanis haud paucioribus DC adversus Bebecum, qui agrum Hungariae ulteriorem infestum reddere non cessabat, paene sub exitu Maii mensis movit, ususque et fortuna et itinere haud sane incommodo in finibus Cassoviae arces munitiores Bebeci tres in deditionem accepit. Vö. SCHRAUF, *Acta facultatis...*, 282. B) Dum haec in Pannonia secunda aguntur, Theodericus Marcellus cum sua legione et equitibus Hungaris, gravisque armaturae Germanis haud paucioribus DC adversus Bebecum, qui Austriae agrum ulteriorem infestum reddere haud desinebat, paene sub exitum Maii mensis movit, et ex itinere aliquot in finibus Cassoviae ac Cepusii munitiores Bebeci arces in deditionem accepit.

A-verzió	W1, illetve bázeli kiadás
Amíg ezek szerencsésen megtörténtek Pannóniában, Theodoricus Marcellus saját hadosztályával és magyar lovaságával, és nem kevesebb, mint 600 nehézfegyverzetű némettel május vége felé megindult Bebek ellen, aki nem késlekedett Magyarország túlsó részét fellázítani. Szerencséjét és kedvező útját kihasználva Kassa határában Bebek három megerősített várát megadásra kényszerítette.	Míg ezek Pannóniában sikeresen végbementek, Theodoricus Marcellus a légiójával és magyar lovasokkal, meg hatszáznál nem kevesebb német nehézfegyverzetűvel május hónap majdnem a végén megindult Bebek ellen, aki nem hagyott fel Ausztria túlsó vidékének a háborgatásával, és út közben Kassa meg Szepes környékén megadás útján elfoglalta Bebek néhány erősebb várát.

Apróbb eltérésektől (pl. hogy Kassa Magyarország vagy Ausztria túlsó végét jelenti-e) eltekintve a két szövegrész itt szinkronban halad, de a bázeli szövegváltozatban ez az utolsó hely, ahol Bebekről vagy Dietrichről szó esik. Míg ugyanis az A-szöveg, mint fentebb említettem, oly hosszan taglalja Dietrich Krasznahorka alatt törbe csalt seregének vereségét, hogy az a szöveg közel negyedét teszi ki, addig ez a későbbi változatokból teljes egészében kimarad. Bolweiler babócsai haditettei után rögtön Ferdinánd főherceg hadjáratának előkészületeire tér át Lazius, és annak leírását már csak két intermezóval szakítja meg. Egyrészt, miként az A-ban is tette, beszámol Horváth Márk pécsi portyájáról, melynek eredményeképp visszafoglalták Szentlőrinc várát, illetve Adam Gall győri főkapitány két vállalkozásáról, melyek során előbb Székesfehérvárt majd Esztergomot sikerült megsarcolnia. E két utóbbi portya még nem szerepelt az A-ban, holott Laziusnak tudomása éppenséggel lehetett volna róla. Mint láttuk, Schmeltz is említi Gall merész húzásai közül legalábbis az esztergomit, de aligha (csak) ez az oka, hogy a Bebekről elszenvedett vereség „helyére” Gall portyáiról szóló tudósítás került.

Az A-hoz képest tehát a W1 és B szövege egy jelentősen átszerkesztett változat, mely egészen más összbenyomást tesz az olvasóra. Míg az A-ban megőrzött szöveg még aránylag kendőzetlenül tárgyalta az 1556-ban történt legfontosabb hadi eseményeket, addig a Bázeli nyomdába kerülő szöveg már egy „kozmetikázott” verziót tartalmazott. W1 és B ugyanis, és ez az alapvető különbség, nem állít semmi valótlan, adatai több esetben pontosabbak is, mint a korábbi szövegé, de a tények megfelelő csoportosításával, illetve más tények szisztematikus mellőzésével sokkal kedvezőbb színben tünteti föl az 1556. év eseményeit, mint amilyenek a valóságban voltak. A bázeli kiadványban alapvetően Bolweiler babócsai hadjárata kap szerepet, ami ugyan Lazius szerint csak félsiker, de semmiképpen nem kudarc, mivel pedig közvetlenül hozzájárul Szigetvár sikeres megvédéséhez, az összkép ez esetben is inkább pozitív. A Bebek ellen vezetett hadjárat lényegesen háttérbe szorul: a szerző csak addig szól Dietrich seregének hadműveleiről, amíg azok sikereket érnek el Felső-Magyarországon, a hadműveletek alapvető kudarcát jelentő krasznahorkai vereséget elhallgatja a szerző. Helyére a Gall-portyák kerülnek, melyeket hangsúlyozandó a nyomtatványhoz készült térkép is pontozott vonallal jelez, és amelyek, ha jelentőségükben nem is mérhetők a dél-dunántúli eseményekhez, de ahhoz hasonlóan alapvetően sikeres hadműveletek. Sem Fehérvárt, sem Esztergomot nem sikerül

ugyan visszafoglalni (bár ez nem is lehetett a portyák célja), de a török orra alá borsot tör a vitéz győri főkapitány, s Lazius inkább ezt említi a krasznahorkai fiaskó helyett. Lazius tehát 1556 őszén elkezdi kidolgozni egy első változatot, amely viszonylag objektív beszámolóként indul, de a nyomtatott szöveg már sokkal inkább egyfajta sikerpropagandává változik, mely jó érzékkel emeli ki azokat az elemeket, melyek alátámasztják, hogy a Habsburgok magyarországi erőfeszítései nem hiábavalók a kereszténység védelme szempontjából. A *Brevis descriptio* nem mond valótlan, forrásértékéből a változtatások mit sem vonnak le, de az előző változat meglehetősen jól mutatja, hogy milyen koncepcionális változásokon ment át a szöveg, mire nyilvánosságra került. Ezt egyébként már az egyes verziók címe is kifejezi. Az *Acta* még azt ígérte, hogy beszámol a *Res memoria dignae gestae*, vagyis az említésre, feljegyzésre érdemes eseményekről. A W1-ben olvasható cím átmeneti állapot, mivel ott *Gesta aestate anni 1556 in Hungaria* áll, vagyis az 1556. esztendő nyarán történt magyarországi eseményeket ígéri, míg a bázeli kiadás hosszú címe (*Rei contra Turcas gestae anno M. D. LVI. brevis descriptio, cum adiecta chorographia, ubi praeliorum, pugnae, oppugnationum et expugnationum, locorum item, in quibus praeclare quidque gestum est, regionisque situs et confinia elegantissime exprimuntur Wolfgango Lazio Viennensi, Regio historico ac Medico autore*) már kifejezetten azt mondja, hogy a *dicőségesen (praeclare)* véghezvitt csatákról és ostromokról számol majd be.

De, ahogy már utaltam rá, a történetnek itt nincs vége, hiszen Lazius a *Descriptio* java részét bedolgozta a *Decades IX.* könyvébe. A koncepció alapjaiban nem változott, a babócsai események, Tiroli Ferdinánd hadjárata, sőt Adam Gall portyája is benne maradt a szövegben, de mivel itt egy lényegesen hosszabb változatról van szó, ebben már több mindenre kellett és lehetett kitérni. A IX. könyv, ahogy fentebb is írtam, az 1552–1556 közti, meglehetősen eseménydús évek krónikája. A nagyívű összegzésben már helyet kap Erdély elvesztése éppúgy, mint az A-ban már egyszer megörökített, majd a bázeli kiadásból kihagyott krasznahorkai vereség története. Úgy látszik azonban, hogy Laziusnak nagyon kedvére való volt, hogy a *Zucker kommt zuletz*t jegyében vitathatatlan sikertörténetek zárják az V. decast. A IX. könyv végére így a bázeli kiadásban is olvasható győzelmek kerültek, a decast záró rövid X. könyv pedig kizárólag Szigetvár hősie és főleg sikeres 1556. évi védelmét tárgyalta. Ezt a harmonikus zárást csak megzavarta volna két olyan súlyos kudarc, mint Erdély ugyanez évi elvesztése, vagy Dietrich seregének veresége. De ezek megtörténtek, nem lehetett őket teljesen mellőzni. Ennek megfelelően Lazius szól is róluk, csakhogy meglehetősen ártóan átrendezve az időrendet. Előbb Erdély elvesztésének folyamatát mutatja be, a felelősöket az áruló erdélyi urakban és a köpönyeget fordító Haller Péter százsz királybíróban vélt megtalálni, akik visszahívják Szapolyai János özvegyét és fiát a száműzetésből, így

Dacia rursus tertio anno, ex quo in potestatem Austriadum pervenit comitis Salmensis ac Castaldi Itali consiliis atque ope, eorum praecipue prodicione, de quibus bene meritus caesar erat, et in quorum fide subsidiisque secundum deum spem omnem collocarat, in Joannis quondam regis filii obsequium redacta fuit.⁶⁰

60 Vö. ÖNB, cod 7688 fol. 314v.

Akárhonnán is számoljuk, akár Castaldo Erdélybe érkezésétől (1550) vagy György barát megölése után a tartomány tényleges birtokba vételétől (1551), ha Erdély *három évvel* ezen események után került vissza a Szapolyaiak kezére, akkor ennek legkésőbb 1554-ben kellett megtörténnie. Növeli ennek valószínűségét, hogy Lazius egy olyan rész után illeszti be az Erdélyről szóló szakaszt, ahol kimondottan 1554. évi eseményekről szól.

Majd következik a pártütő Balassa és Bebek elleni akció, ahol hiteles beszámolót kapunk a történekről. Lazius sok mindent áttemel az A-ban olvasható szövegből, de egyben jelentősen ki is bővíti azt, csakhogy zárásként azt olvashatjuk: „Accepta erat haec clades adulto Septembri anni, de quo scribimus, quinquagesimi quinti.”⁶¹ Vagyis a krasznahorkai kudarcot 1555. szeptember végére teszi. A bécsi humanista nyilvánvalóan tudta, hogy Bebek nem 1555-ben, hanem 1556-ban csalta törbe Dietrich seregét, hiszen az A-ban még ilyen értelemben fogalmazott. A vereséget később kihagyta, majd visszaillesztette, de hogy ne zavarja az 1556. esztendő kedvező összképét, meglehetősen vitatható eljárással egy évvel korábbra, 1555-re datálta!

Végezetül még egy adalék a változtatások pikantériájára. Lazius az 1557-ben kiadott *Descripti*ót Ulrich Fuggernek ajánlotta, és az ajánlást, *Praefati*óként a nyomtatványhoz tartozó térkép közepére helyezte. A Fugger család azonban helyet kapott a főszövegben is. Lazius beszámol a fontosabb potentátokról, akik 1556 késő nyarán csatlakoztak Tiroli Ferdinánd hadjáratához, és köztük megemlíti Anton Fugger fiát, az ajánlás címzettjének unokaöcsét is, aki 50 lovassal vett részt a hadi vállalkozásban.⁶² A nagy összegzésbe azonban az egykori mecénás unokaöccse már nem fért bele. A *Decades* szövege, miután felsorol egy sor résztvevőt, már csak annyit mond, hogy a főherceghez számos jeles férfi csatlakozott saját költségén, de a Fugger fiú említése elmarad...⁶³

Ez utóbbi inkább csak érdekes adalék Laziushoz, hiszen a Fuggerek említése joggal kap más súlyt egy alkalmi kiadványban, melyet esetleg részben finanszíroztak is, mint egy nagy, összegző történeti műben. Sokkal fontosabb tanulság az, hogy a Lazius-filológia, mely egy majdani kritikai kiadás előkészületeihez tartozik, cseppet sem öncélú időtöltés. Nagyon is fontos tanulságok vonhatók le abból, hogyan alakul a szerző kezén egy szöveg és annak koncepciója. A Bebek-epizód arra kell intsen bennünket, hogy óvatosan kezeljük azt a páratlanul értékes forrást, melyet Lazius monumentális művének V. decasa a magyar történelem szempontjából kínál. Lesznek adatai, melyek csak nála őrződtek meg, és melyek jól kiegészítik majd eddigi ismereteinket. De láthatjuk, hogy Habsburg-szolgálatban, bécsi udvari történetíróként adott esetben, ha a Habsburg-dinasztia dicsősége megkívánta, nem riadt vissza akár tendenciózus csúsztatásoktól sem. Ám historiográfiai szempontból az ilyen megoldások éppoly izgalmasak,

61 Uo., fol. 316r.

62 Nec defuere, qui propriis sumptibus huic tam honestae necessariaeque expeditioni nomina darent, e quorum numero et fratruelis tuus, Hulriche splendidissime, illustris viri ac de domo Austriae bene meriti, domini Antonii Fuggeri filius fuit quinquaginta equitibus comitatus, qui omnes nullum non periculum cum tanto principe adire, nullumque adeo laborem sumptumque suscipere detrectabant.

63 Nec defuere, qui propriis sumptibus huic tam honestae necessariaeque expeditioni nomina darent summi nominis viri, qui omnes nullum non periculum cum tanto principe adire, nullumque adeo laborem sumptumque suscipere detrectabant. Vö. ÖNB, cod 7688 fol. 317v.

mint a történeti olvasat felől az unikális tények. Hiszen segítenek azt megvilágítani, miképpen nézett ki a magyar történelem az 1526 után kényszerűen Bécsbe került királyi udvar szemszögéből nézve.

Ha Lazius tudósítását olyan szerzőkével vetjük össze, mint Istvánffy Miklós vagy Forgách Ferenc, az a benyomásunk támadhat, mintha Lazius egy másik történetet mondana el. Jól látható ez olyan példakon, mint Temesvár 1552. évi eleste vagy akár a korotnai diadal. Ha az ember Istvánffyt olvas, akinek hatása a magyar történeti tudatra megkérdőjelezhetetlen, úgy tudja, hogy Temesvárott a spanyol katonák kényszerítették rá Losonczy Istvánt a vár feladására.⁶⁴ Laziusnál a spanyolok mindvégig hősiezen harcolnak, ellenben a magyar hajdúkkal, akik lepaktálnak a törökkel és a kezükre játsszák a várat.⁶⁵ Láthattuk, hogy 1556-ban Korotna kicsiny várát Bolweiler csapatai veszik be rohammal – legalábbis Lazius szerint. Forgách vitriolos *commentarius*a szerint a várat Fráter György egykori gyilkosa, Sforza Pallavicini kezdi ostromolni, de mivel semmire sem megy, a horvát–szlavón bán, Zrínyi jön a segítségére, és a katonák aztán rohammal beveszik a várat. Bolweiler neve fel sem merül...

Láttuk, hogy Lazius nem ment a szomszédba némi áthangolásért. De jelentősen át-rajzolta a hangsúlyokat adott esetben Istvánffy Miklós is. A narratívák mögötti valóság – amely akár mindkét értelmezéstől is jelentősen eltérhet – levéltári kutatásokkal, kontrollforrások bevonásával eldönthető.⁶⁶ De azt érdemes fejben tartani, hogy nemzeti önismeretünk szempontjából a bécsi olvasat megismerése ugyanolyan fontos, mint a fülünknek ismerősebben csengő ellenállási retorika. A Lazius-kutatások ehhez adhatnak támpontokat.

64 Losonci ki is tartott volna, hacsak a német katonák és főként a spanyolok [...] nyíltan meg nem mondták volna, hogy még Losonci akarata ellenére is tárgyalni fognak a megadásukról és inkább a várat fogják nekik otthagyni, semmint életük végső veszedelembé kerüljön. Vö. ISTVÁNFFY Miklós, *A magyarok történetéből*, ford. JUHÁSZ László (Budapest: Magyar Helikon, 1962), 247.

65 [...] fide tamen contumaci ac indefesso labore Lossontii ad longius adhuc tempus tutatum in fide caesaris mansisset, ni perfidum genus **peditum Hungarorum, quos dictum est Heydockios nominari**, venale omnibus ac saevum prae ceteris, proditionem clam cum hoste composuisset, mercatique vitam ac pecunia corrupti ducem suum, militem strenuum ac longiori vita dignum clam structis insidiis Beglerbego una cum castro tradidisset. Vö. ÖNB, cod 7688 fol. 309^v.

66 A sokat említett Korotna kapcsán megjegyzendő, hogy bármit ír vagy hallgat el Lazius vagy Forgách, a hadműveletet vezető Sforza Pallavicini, amikor 1556. szeptember 18-án kelt, már hivatkozott levelében beszámol I. Ferdinándnak a véghely ostromáról, magától értetődő természetességgel említi meg, hogy a hadművelet irányításában rajta kívül még Bolweiler, Zrínyi gróf, Tahy Ferenc, Lenkovics János is részt vett, sőt az ágyúmester, Johannes Fatiska nevét sem hagyja ki. Vö. ÖStA, HHStA, UA fasc. 77. Konv A. fol. 82.